

B O J Á R Iván András

Budapest, a kreatív város – a lehetőségek kapujában

DEMOS
MAGYARORSZÁG

Egy XXI. századi európai főváros víziója

Tartalom

4 ELŐSZÓ

6 KREATÍVABB KÖZEGET, KREATÍV VÁROST!

- 11 A kreativitás és a városfejlődés összefüggései
- 13 Műfaji meghatározás
- 14 Ötletek, inspirációk

16 A VÁROSFEJLESZTÉSI VÍZIÓ ALAPVETÉSEI

- 18 Egy új/régi városfejlesztési szemlélet
- 19 Budapest fejlesztésének funkcionális értékei Magyarország jövőképében
- 22 A város mint életforma
- 26 A város társadalmi elkötelezettsége, politikai irányultsága

28 BUDAPEST, A KREATÍV VÁROS

- 31 A nagy Belváros
- 32 A nagy Belváros víziója
- 33 Üvegborókák a Margit hídon – egy kávéház
- 33 A hiányzó foghíj: közlekedési híd a Parlament északi oldalától a Csalogány utcához
- 34 Lipótvárosi sétaterek
- 35 Budapest Szíve – a Városháza
- 38 A pesti zsidó negyed revitalizálása
- 39 A Belváros újraélesztése
- 41 A Váci utca lefedése
- 42 Belgrád rakpart – belvárosi kikötő
- 43 Közraktárak és a SoHo
- 44 Immár a budai oldalon – Fürdőváros (a Gellért Hotelől a Rudas fürdőig)
- 45 A Citadella
- 46 Új Tabán
- 47 A Budai Vár
- 50 A Várkert Bazár és a Budai Korzó
- 50 Vissza a pesti Belvárosba – Gyalogos- és kerékpáros híd a Dunán

54 UTÓSZÓ

E L Ő

Ez a füzet városfejlesztési ötletek tára. Olyan elképzeléseké, amelyek szétfeszítik a Budapestről eddig beléngégett képzeteket. Összeállításuk során abból a triviális tényből indultam ki, hogy a városok története sohasem stagnál, térbeli alakzataik, városképileg meghatározó motívumaik folyamatos átalakulásban vannak. A városok, éppen úgy, mint apró részegységei, az épületek, a benne élő emberi közösség fejlődéstörténetének lenyomatai. S ha ez a megállapítás felismerésen alapszik, akkor e felismerés abban is segítségünkre lehet, hogy a következő évtizedek, az utánunk jövő egy-két nemzedék számára az alakváltozások, városkompozíciós átrendeződések immáron ne esetlegesen, hanem alaposan körbejárt, végiggondolt szervező- és kompozíciós elvek, rendszerbe helyezett funkcionális követelmények, vagy éppen tudatos társadalmi üzenetek kifejezései alapján történjenek.

A város tehát a városi közösség kifejeződése. Ám a megszerkesztett, megkomponált, téri szimbolikája tekintetében átgondolt, kézben tartott városfejlesztés visszahat a közösség életére, öntuda-

tára is. Nincs olyan citizen, aki ne lenne büszke városra valamely nagy teljesítményére, noha tevélegesen talán semmi köze sincs az épület, természeti jelenség vagy látképi adottság létrejöttéhez. Ezeken az élményt adó városi jelenségeken keresztül saját közösségére, hovatartozására gondol jó szívvel. A politika, pontosabban a felelősen, valódi közösségirányítói tudattal bíró politikus tudja, hogy egy társadalom jó teljesítménye elképzelhetetlen erős közösségi tudat nélkül. Az erős közösségi tudat pedig kifejeződésre vár. Zászlóra, mezre, ünnepekre, s ezeknél kifinomultabb közösségi jegyekre is, minden olyan alkalomra, amikor az egyénben a csoport körében átélt sikerélmény hatására az összetartozás érzése erősödik. Ebből a társadalmi igényből, sőt szükségletből kezeletlen, spontán és torz, közveszélyes formák is kinőnek, amilyen gyakran a futballvilág rajongói közösségének létformája. Ezen túl azonban finoman irányítható, emelkedett és értékalkotó formák is léteznek: a nagy, közösségi élményt kínáló ünnepek, az értékalkotás önbecsülést erősítő alkalmi, az építés processzusai.

S Z Ó

A XIII. századi toszkán festő testvérpár, a Lorenzetti fivérek műve, a Siena városházának dísztermében található freskó *A jó kormányzásról* címet viseli. E festményen a városi tanács, illetve a kormányzó munkálkodásának ideáltipikus képe jelenik meg, melynek középpontjában a teljes városi közösséget megmozgató építés ügye áll.

A kép tanúsága szerint több nemzedék szervezett cselekvésének műve, a katedrális emelkedik így. Látva azonban Siena máig ható örökségét, a várossal rivalizáló Firenze kimeríthetetlen szépségét és élhető karakterét, a mai városalkotó gondolatok is nehezen mennek el a fölsejlés mellett: vajon nem ez a hozzáállás, ez a mi ésszerűnek vélt, ám boldogságot, örömet, közösségi érzetet teremteni nem képes, fontossági sorrendünktől távoli, esztétizáló prioritásrend-e a kulcsa – vagy legalább is egyik fontos kulcsa – a „jó kor-

mányzásnak”? A kora reneszánsz olaszai, lám, így gondolkodtak. De hasonló eszmék vezették Budapest, a ma is ismert európai metropolisz alapjainak megalkotóit is, Széchenyi grófot, Táncsics Mihályt, Reitter Ferencet, Andrássy grófot, Podmaniczky bárót és kortársaikat. Hasonló eszmék, sőt a historizmus esztétikája a XIX. századi ipari forradalom szellemével beoltva immáron modern átfogalmazásban, modern technológiai igényességgel jelent meg a három város (Pest, Buda, Óbuda) egyesülésének hajnalán.

kreatívabb

közeget,

**kreatív
várost!**

KREATÍVABB KÖZEGET, KREATÍV VÁROST!

Az elmúlt évtizedekben, gyakorlatilag a második világháborút követő újjáépítés óta nem kínálkozott alkalom arra, hogy Budapest számára egy, a mindennapok funkcionális (forgalomszervezési, infrastrukturális, lakáspolitikai stb.) szempontjain túllépő, a versenyképesség kihívásaival számoló, a városi létezés számára valamilyen magasabb rendű, egyszerre esztétizáló, ugyanakkor egy helyi életforma vágyát kielégíteni szándékozó városfejlesztési elképzelés szülessék. A rendszerváltással, illetve az Európai Unióhoz való csatlakozásunkkal a magyar társadalom, így Budapest lakossága is egészen új perspektívák szerint fogalmazhatja vagy fogalmazhatná meg jövőképét. Ám ahogyan a szűk terkekhez szokott szem is kezdetben káprázva, hunyorogva, nehezen alkalmazkodik a hirtelen kitérülő, hatalmas mélységű tér látványához, úgy a jelenkor társadalma is csak lassan, óvatossággal fogja föl, hogy létlehetőségei, cselekvési szabadsága radikálisan kitágult. Nekiláthat ahhoz, hogy végre kialakítsa évtizedeken át félretett

elgondolásait a szükségesen túli, pusztán funkcionális megközelítésű gondolkodását meghaladó jobb élet képéről. Egy jobb, sokrétűbb, fantázia- és élménydúsabb életről, amely nem pusztán a társadalom néhány kiválasztottja, egy szűk társadalmi csoport, de egy egész város számára kínálkozik.

Ezt a szellemi, érzelmi többletet, amely túllép a lecsupaszított funkcionista szemléleten, ha piacra szánt termékről lenne szó, hozzáadott értéként kategorizálnánk. Olyan többletként, amely az anyag, a funkció és a technológia konkrét, pontosan leírható elemein túl szabja meg a termék iránti igényt, a társadalmi szükségletet, annak piaci sikerét. S olyan többletként, amely kizárólagosan határoz a „termék”, esetünkben Budapest „piaci” pozíciójáról, alsó, közép- vagy éppen felső kategóriás mivoltáról. A piaci helyzethez hasonló pozicionálás természetesen nem közvetlen formában, csupán

áttételesen, metaforaként értendő. Kétségtelen azonban, hogy Budapest a régió, illetve Európa más városaival való viszonyában – a piacon lévő termékekhez hasonlóan – versenyben van, sőt egyes ágazataiban, például a turizmusiparát tekintve a piaci pozicionálásban elsődlegesen a marketing-tudományok eszközeit alkalmazza. Azonban amikor az utóbbi másfél évtizedben Budapestről esett szó, a hozzáadott érték, a megismételhetetlen, csak itt és csak a város lakói által megalkotható sajátosság, többlet nem került a politika figyelmének, vagy aktivitásának fókuszába. Sem akkor, amikor a város versenyhelyzetének felismerése, értékelése és stratégiai cselekvési tervének kidolgozása lett volna napirenden, sem akkor, amikor a „szükséges plusz”, a hozzáadott érték fejlesztését az alkotó folyamatba meghívott lakosokkal kellett volna elvégeznie.

A dolgok azonban változnak. Budapest számára a Podmaniczky Program funkcióelvű, infrastrukturális szemléletű, középtávú fejlesztési terve mellett már rendelkezésére áll egy olyan kulturális alapú városfejlesztési elképzelés

is, amelyet a 2010 Európa Kulturális Fővárosa pályázat kínált alkalom hívott életre. Ennek kialakításában a Lisszaboni Stratégia által meghatározott európai célelőirányzat, a kutatás és fejlesztés ágazat bővítésének követelménye volt meghatározó. Jelen dolgozat – melynek elképzelései jóval a *Budapest 2010* Program pályázata előtt kerültek papírra – célja is tehát egy olyan város megjelenítése, amely fizikai kereteivel, megelőlegezett urbanus élményeivel, átalakuló magán- és köztérviszonylataival a mainál lényegesen szabadabb, kreatívabb környezet, egy szabad levegőjű, vonzó, követésre méltó Budapest lehetőségét vetíti előre.

A cél tehát a kreatív közeg, a kreatív város megalkotása. Megalkotása, illetve azt megelőzően annak megálmodása – szabad és ötletgazdag, kezdeményező formában. Ebből következően itt és most nincs alkalom számos más, a várossal kapcsolatos, lényeges fejlesztési terület tárgyalására vagy éppen urbanisztikai kérdés megválaszolására. E füzetből szükségképp kimaradt számos kurrens, illetve számomra is most formálódó gondolat. Ilyen a Nyugati pályaudvar vasútpályájának lefedésével, illetve a korszerűtlenné vált Vidámpark külvárosba, agglomerációba telepítésével felszabaduló térségeken az Állatkert bővítésének gondolata, a Dózsa György úti Felvonulási tér és a Városliget kapcsolatának építészeti

megoldási lehetőségeiről és szükségletéről formálódó elgondolások. De említhetem a nagy Belváros a Rákóczi út és a Kossuth Lajos utca forgalmának csillapításával, a járdák kiszélesítésével és intenzív fásítással végrehajtható további fejlesztési koncepcióját is.

A XX. század első éveiben Budapesten járt nagy finn építész, Saarinen alapvető és logikus következtetései alapján egyszer talán megvalósuló, a Duna és a Gellérthegy alatt húzódó Rákóczi út–Budaörsi út közötti alagút elképzelését is. Nem szóltam viszont a Mille-náris Park déli oldalának a volt Ipari Minisztérium épülettömbjével közös fejlesztéséről, a volt Ganz-féle ipari csarnokban kialakítandó, nagyszabású, Európa-szerte páratlan, fedett Extrém park ötletéről, a nagy Belváros által közrefogott Duna tömegközlekedési reformjáról, az egy irányba cirkuláltatott, négy-sávos autóforgalomról, sem pedig vaporettók és vízitaxik a Kopaszi gáttól a Római partig számos új, part menti helyszínt érintő közlekedési rendszeréről. Nem esett szó a Budai körútról, a Moszkva tér rendezéséről, s a Déli pályaudvar lefedésével feltároló kéthektáryi beruházási terület tematikus programjáról sem. Elmaradt a külsőbb városrészek, Zugló, Kőbánya-Kispest, Újpest, Lágymányos városközpontjainak koncepcionális, a város egészére kiható urbanisztikai összefüggésekbe ágyazott rendezésének kifejtése is. Mindezek azonban nem feltétlenül e tanulmány hiá-

nyosságait, mintsem az előttünk álló fejlesztések távlatait jelölik. Budapest tematikai, funkcionális és életformamodellje ugyanis mindenekelőtt annak legértékesebb, szimbolikus és városkompozíciós szempontból leginkább összetett közegében, a nagy Belvárosban formálódik. A többi programhiányos és fejlesztésre váró terület majd az ennek kidolgozása során szerzett és kipróbált tapasztalatok alapján kezdődhet el.

Sem Budapest rozsdáövezetei, sem az egyes alvárosközpontok, sem a Csepel szigetcsúcsra tervezett „Manhattan” víziója nem kap helyet itt. A lakáshelyzet a romló állagú, felújítandó lakótelepek, vagy éppen a közlekedési hálózat fejlesztésének kérdése is túlmutat e dolgozat hatáskörén, miként az is, hogy előre meghatározzuk az egyes elgondolások kapcsán a piac és az állam, vagy a város szerepvállalásának mértékét és arányait. Ez a dolgozat ugyanis nem kíván konkrét politikai akciótervként megjelenni, ugyanakkor azzal az ambícióval lép a nyilvánosság elé, hogy a mindannyiunk által eddig ismert, látott, elgondolt Budapest helyébe egy új, meghatározó elemeit tekintve „áthangszerelt” város lehetséges képét állítsa. Mégpedig azzal a nem tit-

kolt céllal és szándékkal, hogy közgondolkodásunk, formálódó urbanisztikai jövőképünk, mi több, a döntéshozók és a politikusok elképzelése Budapestről az alábbiakban sorakozó közösségi célú és primer emberi szempontokat szem előtt tartó ötletek hatására merészebbé, izgalmasabbá és kreatívabbá válják.

A kreativitás és a városfejlődés összefüggései

„A régi amerikai álom olyan állás volt, amellyel el lehetett tartani a családot. Az új álom olyan állás, amelyet az ember *imád és eltartja vele* családját.” E két mondat az úgynevezett kreatív osztály, és általánosságban véve a kreativitás szerepét hosszú évek óta tanulmányozó, a terület egyik legelismertebb szakemberévé vált amerikai professzor, Richard Florida mottójává vált – amivel mellesleg valóban tömören összegzi a kreatív osztály élethez való hozzáállásának, életvezetési elképzeléseinek lényegét. Habár Közép-Kelet-Európában sokan hajlamosak azt gondolni, hogy a „fejlett nyugati országok” irigylésre méltó problémájáról van szó, régióinkban is relevánsnak és fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a megváltozott életvezetési formák nem egy „luxus után áhító” felső elit vágyait írják le, hanem az értékek hierarchiájában végbement jelentős változást jelzik.

A magas szellemi hozzáadott értékkel bíró tevékenységek képviselői számára a posztmaterialista értékek, az életminősége, a sokszínű, változatos, szellemileg inspiráló környezet legalább olyan fontosak, mint a munkáért kapott pénz mennyisége. Ennek megfelelően századunk első évtizedeiben azon városok fogják tudni magukhoz vonzani a kreatív réteget, amelyek a fent leírt szempontoknak megfelelő feltételeket tudnak biztosítani a szellemi tevékenységet végzőknek.

A megszokottnál rugalmasabb életviteli szempontok a gazdasági élet új mozgatórugójára is fényt derítenek. Kis sarkítással: nagyobb számban vannak jelen a kreatív osztály tagjai ott, ahol stimuláló építészeti és szellemi környezetet, karakteres városrészeket, illetve pezsgő éjszakai életet, kulturális sokféleséget és széles skálájú sportlehetőségeket találnak – az innovatív munkát végzők nagyarányú jelenléte pedig pozitív hatással van a város gazdasági teljesítményére. A kreatív osztály lényege, hogy nem definiálja magát osztályként, tagjai a technológiától kezdve a művészeteken át a szórakoztatóiparig rendkívül széles ská-

láról kerülnek ki, az egyetlen összetartó, ám igen erős elem az értékrend: a kreativitást, az egyéniséget, a nonkonformitást és az egyéni érdemeket különösen megbecsülik.

Richard Florida amerikai városokat elemző kutatása rámutat arra, hogy azon városok, amelyeknek sikerül a kreatív osztályt magukhoz vonzani és megtartani, prosperálnak – akik viszont ezen a téren nem tudnak sikert felmutatni, a gazdasági fejlődésben is lemaradnak. A nemzetközi tendenciákat figyelve azt tapasztaljuk, hogy a kreativitás egyre fontosabb. Lecsupaszított gazdasági nyelven szólva, a vállalatok nyeresége és egy város vagy – távolabbi perspektívából nézve – egy ország gazdasági növekedése is egyre nagyobb mértékben függ a kreatív ágazatok gazdaságban betöltött szerepétől. Manapság azon ágazatok rejtik magukban egy fejlett ország (és a világ egészét tekintve Magyarország egyértelműen ide tartozik) továbblépésének lehetőségét, amelyek az innováció, a szellemi tőke erejével tudnak valami újat alkotni. A cégek és vállalatok azért értékelik az innovatív tevékenységeket, mert eredményüket fokozza, a munkavállalók pedig azért, mert az önkifejezés és a munkában való kiteljesedés egyik legjobb módját látják benne.

De miért fontos, hogy Budapest a kreatív osztály számára vonzó várossá váljon? Mára világossá lett, hogy

a globalizáció korában Magyarország nem alapozhatja gazdasági fejlődését olcsó munkaerejére. Egyértelmű, hogy hazánk nem veheti fel a versenyt a harmadik világ feltörekvő országaival, de a Balkán vagy Kelet-Európa más országait látva e téren évtizedes távlatokban immáron Európában sem lehetünk versenyképesek. Úgy tűnik, a szellemi tőke – legyen szó akár magyar „koponyákról” vagy hazánkban munkát vállaló külföldi tehetségekről – lehet az a kitörési pont, amelynek segítségével hosszabb távon az EU gazdasági növekedésénél magasabb ütemű fejlődéssel számolhatunk – és amely ezáltal felzárkózásunk záloga lehet. A falusi élet szépségeinek elismerése mellett aligha túlzás azt mondani, hogy az alternatív életvezetési lehetőségeket és kulturálisan sokszínű közeget kereső munkavállalók az elképzeléseiknek legmegfelelőbb környezetet elsősorban a városokban találják meg. Reálisan nézve hazánkban Budapest az a város, amely képes lehet akár regionális szinten is a kreatív gazdasági ágazatok központjává válni. Ehhez a városnak eredeti és egyedi arculatot kell kapnia. Az egyediség természetesen többféle forrásból fakad

hat, legyen szó akár történelmi épületekről, hangulatos negyedekről vagy változatos kulturális életről. A stabil és hatékony üzleti légkör megőrzése mellett az emberi légkört minden korábbinál nagyobb fontosságát hangsúlyozzuk. Elismerve azt, hogy nem létezik általános érvényű sikerrecept a jól működő emberi légkör kialakítására, a DEMOS Magyarország úgy véli, megkerülhetetlen alapelv az, hogy Budapest nem lehet egysíkú, légkörének mindenki felé nyitottságot és toleranciát kell mutatnia.

Budapestnek a nyitott és toleráns várossá váláshoz jelentős forrásokat kell ráfordítani annak érdekében, hogy napjaink gazdaságának húzóágazatai fővárosunkat találják adekvát úti célnak. A kreatív osztály az eddiginél nagyobb arányú jelenléte hozzásegítheti Budapestet a gyors ütemű fejlődéshez, aminek következtében újabb forrásokat fog tudni mozgósítani a további fejlesztések érdekében. Így a város előtt álló legfontosabb lépés a körkörös folyamat első lépésének beindítása – anyagi erőforrások rááldozása a városképet némileg, de a város hangulatát alapvetően megváltoz-

tató fejlesztések megvalósítására.

Ezen írásban ezért olyan ötletek tárházát kívánjuk bemutatni, amelyek határozott lépést jelenthetnek a változás irányába, és végső soron a kreatív osztály számára vonzó célponttá tehetik fővárosunkat.

Műfaji meghatározás

E füzetben tehát számos, a városfejlesztés irányát illusztráló elképzelés, ötlet kapott helyet, ám fontos még egyszer hangsúlyozni, hogy a továbbiakban olvasható tervek nem kínálnak, nem is kínálhatnak megoldást Budapest egészének minden problémájára. A nagy Belvárosban megvalósuló fejlesztések a későbbiekben megfelelő *mintaként szolgálhatnak* ahhoz, hogy tapasztalatait felhasználva *a város más részeiben is hasonló változások menjenek végbe*.

Azt is érdemes kiemelni, hogy az e munkában leírtak még csak a nagy Belváros fejlesztése során felmerülő kérdések mindegyikére sem adnak végérvényes választ – a „Budapest, a kreatív város”-koncepcióban a markáns arculattal bír, élhető, és nem mellékesen a XXI. század legfontosabb gazdasági ágazatait, és ezen keresztül az innovatív, szellemi munkaerőt vonzani képes nagyváros vízióját segítő fejlesztések tárházát találhatja meg az olvasó. Mint már jeleztem, az írás *nem*

tekinthető politikai akciótervnek, nem a DEMOS Magyarország akár holnap bevethető városfejlesztési programjáról van szó, hanem egy olyan vízióról, amely segíthet a politikai, illetve a városfejlesztéssel foglalkozó döntéshozóknak a gondolkodásban, ötleteket szolgáltatva a jövőbeni tervek elkészítéséhez.

A vízió legfontosabb elvi kiindulópontja talán az az elkoptatottnak tűnő állítás, hogy *a városban az emberek a fontosak*. Nem éri majd meglepetés az olvasót, hogy különös figyelmet fordítottam olyan *közösségi terek* kialakítására, amelyek végre alkalmassá válnak arra, hogy kicsábítsák a városlakókat szobájuk falai közül vagy a bevásárlóközpontok tereiből – elérve ezzel azt a sokunk által kívánatosnak tartott célt, hogy ne kizárólag funkcionális célokra használjuk utcáinkat, tereinket, hanem érdemes, és főként kellemes legyen a városban időzni.

E célkitűzés magával vonja azt, hogy *a város jó néhány elemének funkciója nagyban átalakul* (említhetnénk a Belgrád rakpart, a Közraktárak vagy az Új Tabán a korábbiakhoz képest merőben más szerepét), *teljesen új arculatot kap* (lásd a Fürdővárosra vonatkozó elképzeléseket), vagy egyszerűen olyan *új építészeti szimbólumokkal bővül*, mint a Parlamentet a Csalogány utcával összekötő közlekedési híd, illetve a Vigadó tér és a Várbazár között feszülő gyalogos- és kerékpárosszíd.

Ötletek, inspirációk

A füzetben felsorolt ötletek egy része saját kútfő szüleménye. Ilyen a már említett, a Vigadó és a Várbazár közé tervezett gyalogos- és kerékpárosszíd, a Belgrád rakparti kikötő, az újraálmodott Tabán, s ezekkel összefüggésben a Kossuth tértől a Közraktárakig, majd a Gellért tértől a gyalogos- és kerékpárosszíd kialakított összefüggő pestibudai belvárosi gyalogoszóna elképzelése, a Váci utca lefedésének gondolata – melyek közül néhány elképzelés máris politikai programok citált eleme lett. Halmágyi Judit építésszel lényegében párhuzamosan gondolkodva magam is rátaláltam a Citadella fürdő gondolatára. Gyalogoshíd-elgondolássaikkal közel párhuzamosan, sőt a híd és az azt övező belvárosi térszerkezet kialakításával kapcsolatban Déri József mérnök is hasonló következtetésekre jutott Európa-híd projektje kapcsán, amely a Batthyány és a Kossuth tereket kapcsolná össze. Alábbi elképzeléseimben azonban az Unió híd helyszínéhez közel ugyan, ám mégis másik átkelőponton, a Csalogány utca és a Szalay utca vonalában gondoltam a két partot összekötni. Egy másik híd, az

56 toronnyal összekapcsolt gyalogoshíd ideája Dr. Csorba Istvántól származik. Ez az építmény nem csupán a Dráva utca tengelyében alkotna összeköttetést Újlipótváros és Angyalföld határára a Margitszigettel, de a pesti Duna-parton 56 méter magasan emelkedő pilonja csúcsára helyezett panorámafürdőjével egyedülálló hatást keltené. Aczél Gábor urbanista ötlete a Margit hídra építendő turisztikai információs központ (a magam átköltésében kávéház és panorámaterasz), amely – némileg talán eltérően az eredeti, mesterségesen kibővített szigetcsúcsra emelendő épülettől – az én fantáziámban high-tech rátétként jelen meg az eklektikus francia hídarchitektúrában. A „gozsdu-udvarosítandó” Belső-Erzsébetváros elgondolása Ekler Dezső építészé. Részben az ő gondolataival a magamét megtermékenyítve azonban egy kerülettel odébb, a Lipótváros udvarainak föltárása, a sétáló- vagy legalábbis intenzíven forgalomcsillapított utcák és terek életébe való bekapcsolása már a magam elgondolása.

Néhány ötlet, illetve néhány a sajátjaim közül is, meglehetősen kollektív munka következtében módosult formában, de alkotó eleme lett az időközben meg-

született *Budapest 2010* Programnak. Ilyen a Citadella fürdő, a gyalogos-híd, a Budapest Szíve Városközpont és a Margit hídra parazita módjára telepedő üvegbuborék-kávézó elgondolása. Néhány más ötlet (az óbudai Gázgyár, a Dunába telepítendő negatív struktúrák stb.) amelyek például nem részei ennek a dolgozatnak, ugyancsak tudatformáló módon járulnak hozzá egy holnapi új Budapest tervezett látképéhez – számos esetben úgy, hogy a nagy Belváros fejlesztési irányának céljait erősítik (például az úszó város a Várkert Bazár alatti Duna-szakaszon). Ezek megszületése hol nagyobb, hol pedig szűkebb ötletcsoportok munkája volt, melyekben meghatározóan vett részt Halmágyi Judit építész és az általa irányított EEA Architects Association stábjá, valamint a DPI Stúdió.

Amikor az elmúlt években különféle lapok oldalain, interjúkban, egyéb publikációkban ismertettem várostervezési ötleteimet, a közgondolkodás határainak távolabbra helyezése mellett – sőt azt a célt megelőzően is – természetesen az a meggyőződés vezetett, hogy a Budapestet XXI. századi, regionális jelentőségű, élhető metropoliszá formáló új szimbólumok létrehozását egy létező, illetve egy logikusan továbbgondolt városfejlesztés elemi követelménye hívja elő. Az alábbiakban ezt a komplex városfejlesztési elképzelést igyekszem minél átélhetőbb, minél képletesebb módon kifejtani.

a város- fejlesztési

vízió alapvetései

A VÁROS- FEJLESZTÉSI VÍZIÓ ALAPVETÉSEI

Egy új/régi városfejlesztési szemlélet

Egy város formálásának egyetlen célja van, mégpedig a lakosság életkörülményeinek jobbítása. Ehhez kétféle módon kell közelíteni. Az egyik nélkülözhetetlenül fontos, technokrata városfejlesztési szemlélet szerint az életkörülmények jobbítása a város infrastruktúrájának folyamatos fejlesztését jelenti. A hagyományos európai városfejlesztés azonban ennél mindig többre vállalkozott. Mindaddig, amíg Budapest is része volt a nyugati városfejlődési kultúrának, e város fejlesztése is ennek az európai antikvitásból eredő, s minden koron és technológiai fordulaton átívelő gyakorlatnak a jegyében zajlott. Ez a nagy múltú, de ma is meghatározó európai városokra, Berlinre, Barcelonára, Párizsra, Bécsre, Prágára, Milánóra változatlanul jellemző alakító szemlélet a városi lakosság életkörülményeinek jobbítása alatt azokat a fejlesztéseket is értette, amelyek célja a társadalom alakítása, a városi közösség megerősítése. Ehhez pedig olyan fejlesztésekre is szükség van, amelyek képesek előidézni, kifejez-

ni, kezdeményezni a közösség élményeit, számukra megfelelő helyszínt, azokon túl pedig mítoszt, önazonosságot építő kultúrát biztosít, nap mint nap átélhető élményeket, szokásokat alakít ki, s ezeken keresztül viszonyít a múlthoz, a jelenhez és a jövőhöz, valamint azt az élményt nyújtja, hogy az egyén nem magányosan halad a történelem országútján. Céljai egy nagyobb közösség törekvéseibe tagozódnak, s ezekben társai mindazok, akikkel a legközvetlenebb, csak helyben átélhető kulturális közösséget alkotja: a városa polgárai. Így épül fel a városi közösség, a lakosság lokális tudata, egy olyan mentális struktúra, amely általános értelemben adja nélkülözhetetlen alapját az öntudatos alkotásnak, a belső bizonytalankodásoktól mentes, határozott döntésnek, az akár a globális terepen is érvényes, magabiztos és versenyképes cselekvésnek. E lokális polgári tudat kialakításának eszköze – éppen úgy, ahogyan az infrastrukturális fejlesztések esetében is – az urbanisztika, az építészet. Egy város nemcsak házainak, utcáinak, infrastrukturális hálózatainak minél magasabb szinten szervezett rendszeréből áll tehát,

hanem mindenekelőtt a lakóiból, az ő vágyaikból, kreativitásukból, üzeneteikből, sikereikből. Egy város formálásának elsődleges célja lehet e lakosság mint közösség fizikai és mentális komfortjának jobbítása.

Az itt felsorakozó elképzelések, noha koncepciózus összefüggést alkotnak, természetesen nem térhettek ki a mai Budapest vagy a tágabban értelmezett agglomeráció egészére. Városfejlesztési ötletcsomag, de közvetlenül mégsem az egész város fejlesztését célozza meg. Pontosabban a nagy Belváros átfogó fejlesztésével – s talán ez a tanulmány legfontosabb megállapítása – az egész város tematikai karakterét határozza meg. Olyan irányadó szempont megfogalmazása ez, amely Budapest most nem érintett térségeinek későbbi funkcionális városfejlesztési során is alkalmazandó lehet. Jelen koncepció azonban számol a máris elindult folyamatokkal: a Rácfürdő revitalizálásával, a Citadella-sikló építésével, a közlgő Város Szíve Városháza, a Gödör és a Közraktárak projektekkel, valamint a Várbazár beruházásával, a Budapest 2010 Európa Kulturális Fővárosa pályázatával, valamint számos továbbgondolt ötlet, újabb fejlesztési terület definiálásával olyan szinergiák kialakítására törekszik, amelyek a külföféle közösségi érdekek, funkcionális követelmények és fejlesztői szempontok összegéből adódik. Ahogyan ugyanis a mai városban sem léteznek összefüggés

nélküli részegységek – azaz, ha léteznek, azok anorganikus, elszigetelt mivoltukban a város negatív tartalmait alkotják –, ebben a városfejlesztési koncepcióban is egymást feltételező, valamint a külső adottságokon túl belső összefüggésben is létező elemek követik egymást, és alkotnak egyetlen összefüggő, logikus rendszert.

Budapest fejlesztésének funkcionális értékei Magyarországnak jövőképében

Budapest – Széchenyivel szólva – az ország szíve. A Trianon utáni Magyarországon sokszor túlzónak értékelt méretű és jelentőségű fővárosáról alkotott képzeiteinket számos, gyakran negatív tartalmú beidegződés alakítja. E beidegződések jól használhatók fel a lokális és az országos érdekek szembenállására építő helyi politikusok egy szűkebb réteg érdekeinek képviseletében, s károkat okoznak a nemzeti vagy országos érdeket szem előtt tartó többségi törekvések számára. Egy funkcionális megközelítésű értékeléshez, célmeghatározáshoz meg kell

tehát szabadulnunk korábbi, reflektálatlan értékítéletekkel terhes sztereotípiáinktól. S ez a munka, pontosabban a munka értékeinek kommunikálása, társadalommal való elfogadtatása a politikusokra vár. Ahhoz, hogy Magyarország fejlesztését a szükséges és valószínű elemek optimális prioritásrendszerébe állítva képzelhessük el, Budapest potenciáljának értékítéletektől mentes, tárgyyszerű meghatározására van szükség. Egy ilyen elemzés nem nélkülözheti az Európai Unióba való belépéssel megváltozott geopolitikai és kontinentális gazdasági összefüggéseket, a regionális központok felértékelődését, valamint az információs társadalom, a globalizáció jelenkori feltételrendszerét. Ezen új szempontok strukturális okokból élesen szemben állnak a magyar vidéken, illetve számos nagyvárosban is sok helyütt érvényesülő főváros-ellenességgel. E jelenség – noha felületesen – összevethető a francia vidék Párizs-komplexusával, illetve az Ausztria-szerte Béccsel szemben táplált „wasserkopf vaddal”, ám ezek az ellenérzések nem egy premodern fázis strukturákba, politikai érdekszervezetekbe rögzült állapota, melyek az adott nagyváros és környezete fejlődésének gátját alkotnák.

A hazai helyzet súlyosságát nem pusztán a főváros-ellenesség szemléleti átalakításának nehézségei jelentik, de azok az érdeksztruktúrák is, amelyek öndefiníciójának, létbiztonságának a Budapesttel szembehelyezkedés az egyetlen releváns eleme. S ez komoly probléma, mert az ilyen helyzetekre adott politikusi válaszok eredményeként többnyire a pillanatnyi alku, megoldás érdekében a hosszú távú tervezés esélye foszlik szét. Budapest ugyanis az ország szíve, egyszersmind a hazai modernizáció motorja. E motor azonban értő gondoskodást követel.

Magyarország Kelet-Közép-Európában, a Római Birodalom óta tradicionálisan újra- és újraráépülő európai intézményi és kulturális hálózatok peremvidékén helyezkedik el. Noha deklaráltan a nyugati civilizációhoz kapcsolódónak tekinti magát, lakosságának értékvilága, életmódja alapján intermedier helyzetben van az individuális értékekre alapozó, jelentős mértékben a protestáns életformán és üzleti etikán, illetve a reáliákhoz egyszerre dogmatikus és pragmatikus dialektikával viszonyuló, katolicizmuson alapuló Nyugat, valamint a tekintélyelvű, kollektivista, bizantin hagyományú, patriarchális Kelet között. Ez utóbbi esetében a számos intézményi, formai elem alapján demokratikusnak nevezhető berendezkedés mellett is az egyéni döntés, irányító akarat számára jelentős teret biztosító társadalmi,

kulturális elvárásrendszer újra- és új-
ratermeli a patriarchális államvezetés,
a diktatúrához közeli uralmi módok,
a korporativista kormányzat formációit.
Magyarország 1989–1990-ben
a nyugati típusú, sok szempontból az
angolszász hagyományú demokratikus
berendezkedés mellett foglalt állást
azzal, hogy felszámolva az egypártrend-
szer és a tervutasításos államgazdál-
kodás kereteit, politikailag plurális és
szabadpiacú országgá váljék. Eluta-
sította tehát a diktatórikus vagy féldik-
tatórikus, esetleg a demokratikus
keretek mellett is az egyeduralkodó
primátusát igenlő, a bizánci hagyo-
mányokat ezen új keretek között tovább-
éltető politikai és társadalmi formá-
ciót. Ha pedig így tett, és tagjai együtt-
élésének mindennapi módozatait a
nyugati társadalmak formációihoz iga-
zította, akkor ráállt egy olyan útra,
amelynek keretszempontjait a moder-
nizáció legfőbb értékei, a versenyké-
pesség, a technológiai fejlettség, a mo-
bilitás és a folyamatosan változó
feltételrendszerhez való igazodás nél-
külözhetetlen eleme, a kreativitás
alkotják.

A mai magyar társadalom keleti-
nyugati szociokulturális és politikai
kettősségének tudomásul vétele, pontos
értékelése és felmutatása, felvállalása
nélkül a hazai modernizáció felemás
eredményeket ígér. Olyan állapotot,
amelyben a modernizáció teremtette
helyzetekre releváns választ adni
tudó, a nyugati értékvilág alapján élő,
versenyképes társadalmi csoportok,
illetve a modernizációval és a globalizá-
cióval szemben riadt, defenzív, démo-
nizáló és ellenséges viszonyt kialakító,
vagy e folyamatokból kimaradva,
azokról mit sem tudó csoportok közötti
távolság drámaian növekszik. E cso-
portok közötti hasadékok, árkok pontos
helymeghatározása alapvetően fontos
Budapest karakterisztikája, potenciál-
elemzése és ezzel összefüggésben
Magyarország általános jövőképe
felvázolása tekintetében. Ebben az
összefüggésben a kontinentális és glo-
bális versenyben még részt vevő, a
múltja, lakosság száma, azaz piaci poten-
ciálja, illetve infrastruktúrális

adottságai alapján a világhálózatban jelen lévő Budapest egyedülálló érték, kincs Magyarország számára. Olyan sajátos adottság, esély, amellyel szomszédaink többsége nem rendelkezik. Zágráb, Ljubljana kicsi. Belgrád pacifikálandó, politikailag problémás nagyváros. Bukarest, noha dinamikusan fejlődik, Románia társadalmi és gazdasági problémái – a hazai Budapest–Magyarország relációhoz hasonló módon – még hosszú ideig túlzó terheket róhatnak rá, ám e problémák megoldási esélye – ma úgy tűnik – Bukarest számára kisebbek, mint minálunk. Pozsony, bár törekvései dicséretesek, legnagyobb ambíciója az lehet, hogy szálait mind szorosabbra fonja Béccsel. Budapest az európai nagyvárosokhoz hasonlóan, a világvárosi rangú Berlin, London, Párizs utáni második vonal, a Milánó, Barcelona, Lyon, Bécs, Prága, Glasgow, Helsinki, Athén, Madrid léptékű metropoliszok hálózatában keresheti

és találhatja meg sajátosságait és funkcióját. Magyarország számára tehát rendelkezésre áll egy olyan fenomén, amely először négy, majd további másfél évtizednyi, az európai (majd ma már a világszerte releváns) városfejlődési kulturális tradíciótól eltérő pályán futó története ellenére, körütekintő és becsvágyó megalapozásának köszönhetően, drámai lakosságcsökkenése mellett is a magyar társadalom modernizációjának, globális versenyképességének záloga. Gondos megalapozottsága azonban a rövid távban gondolkodó politikusi gyakorlat számára mindeddig azzal a jelentéssel bírt, hogy Budapest fejlesztése szükségtelen, azaz városfejlődés alatt a piac koordinálatlan, terv nélküli alulszervezettségben zajló spontán építéseit értette.

A város mint életforma

Prága, Barcelona, Velence lokális történelmi és kulturális értékei mellett alapvetően életformát vagy mítoszt ad el. Salzburg Mozart és a zene mítoszáat árulja, s látogatóinak azt sugallja, hogy egy-egy esemény alapján – kivált,

ha jegyet váltanak rá – részeseivé válnak ennek a mitológiának. Dublin James Joyce kultuszára, valamint a sörkultúrára épít. New Orleans neve jazzkocsmáinak képét, hangulatát ébreszti föl, Bangkok vonzerejét pedig – ha szeretik a thaiföldiek, ha nem – a fiatal délkelet-ázsiai nők adják. Prága barokk történelmi miliójét (kissé féltékenyen szintén Mozartot, és főleg Kafkát és Hrabalt) árulja, de mindenekelőtt a világ konyhaművészetének ismeretében egy meglepően egyszerű, fantáziátlan és ízetlen valamit, a knédlit, no meg a máshol is sokfelé létező sört. Helyi ízei, a nem pusztán megjátszott folklór, de valódi prágai kocsmakultúra mégis hitelesíti, autentizálja ezt az amúgy nem különösebben eredeti, alapvetően német kulináriát. Budapestnek ma még hiányoznak a mítoszai, és nincsen szerethető, követésre alkalmas életformája sem. S ennek oka a társadalom, a mai városi lakosság eredendően minták szerint működő mentális állapotában keresendő. Egykor volt hagyományainak elvesztésével, megbolyduló társadalmi struktúráival, melynek folyamatában minden társadalmi csoport

elszakadt a szokásaiban, hagyományai-
ban élő eredeti mentális rendjétől,
autentikus életforma helyett vagy élet-
formátlanság, vagy lassanként inte-
riorizált lifestyle-minták, elsősorban fo-
gyasztási szokások követése jellemzi.
Ugyanaz a jelenség ez – csupán kicsiben
és apró helyi sajátosságokkal bonyo-
lítva –, amelyet a világ viccek és anekdo-
tatoposzok sorozatán keresztül – a
sokkal látványosabb újorosz létformá-
ban, viselkedésben, mentalitásban
azonosít.

A mintakövetés, a különféle mintaele-
mek szertelen, sok esetben önfeledt
és magabiztos műveletlenséggel való
keverése, bájos zagyválása külön
fejezetet érdemelne egy Budapest men-
talitástörténetét áttekintő műben.
A városegysítést követő gründerzeit
nagykörüti építészetének egykorú
kritikusa, Fülep Lajos az első generáci-
ós városi, nagyravágyó és kulturá-
latlan, de jómódra jutott társadalmi ré-
tegek reprezentációjaként értékelte
a gipszből és habarcsból emelt „olasz
reneszánsz palazzók”, „Loire menti
kastélyok” mostanra számunkra termé-
zetesen már szépnek és patinásnak
látszó, akkor még frissen felhabzó pesti
architektúráját. Az 1870 körül Párizs,
Bécs és Berlin jómódú, nemes és drága
anyagokból emelt, historizáló épüle-
teinek sokkal szegényesebb kivitelű, ám

pompásabb megjelenésű pesti köve-
tői révén az önmagunk, városunk, városi
közösségünk másodlagos pozicionálása
egyfajta rejtett hagyománnyá vált, noha
az ifjú Budapest várospolitikusainak
akkori becsvágya olyan fejlődést célzott
meg, amellyel a magyar főváros a
kontinens egyik meghatározó, kulturá-
lis hatásokat nemcsak integráló,
de magában megteremtő és kisugárzó
helyszíne lett. Azaz még inkább
lett volna – amennyiben ezt a nagy ívű
fejlődést nem törik meg a XX. századi
magyar történelem kataklizmái, az
első világháború, a tanácsköztársaság
stb. A second hand, másodlagos,
mintakövető városi látványvilág ha-
gyománya nem új keletű, de Budapest
legfontosabb fejlődési korszakának
meghatározó motívuma.

Az életforma, a szabadidő eltöltésének
módja az a cselekvési kódrendszer,
ahogyan egy-egy társadalom, kulturális
közösség csak rá jellemző módon
sajátos választ, megoldást mutat föl a
létezés kérdéseire. A munka létformája
mind egységesebb, s mindinkább a mul-

tik befolyásolta munkaerőpiac norma-
rendje szerint alakul. Marad tehát a sza-
badidő, a nem termelésre, hanem az
élet megélésére, az édes semmittevésre
vagy éppen testi és lelki felüdülésre,
feltöltődésre fennmaradt idő. Minden
társadalmat a legpontosabban jellem-
zi az, hogy ezt az időt milyen tevékeny-
séggel tölti ki. E cselekvésben mu-
tatkozik meg leginkább a társadalmi
közösség mentalitása, mentális álla-
pota, azok az általános létstratégiák,
amelyek jellemzően nem az élet ki-
tüntetett pillanataiban, hanem minden-
napiságában, szokásaiban mutatkoznak
meg. Egyes társadalmak a családi
együttlétet, az étkezést, mások a spor-
tot, a természetben való feloldódás
élményét keresik. Ismertek sztereotípi-
áink az olaszokról, akik a Mammával
az asztalfőn tucatnyian körbeülik az
ebédlőasztalt és ordítva, vitatkozva
spagettit esznek, mialatt a gyerekek a
lakás szobáiban rohangálnak. Tudjuk,
hogy a matriarchális finnek, ha
szabadidejük engedi, egyedül töltik az
időt. Vidéki faházaikba vonulnak,

hideg vizű tavak közelébe, magasra törő nyírfák közé, ahol hatalmas, mohos gránittömböknek dőlő szaunáikban izasztanak. Péntek este érkezéssel aztán összegyűlnek, tíz perc alatt megisznak egy-egy üveg vodkát, aztán ki-ki vérmérséklete szerint vagy üvegesen maga elé tekint, vagy másokkal szemben mutat agresszivitást – esetleg önmagával szemben, s akkor, kivált télvíz idején, öngyilkos lesz. Emellett pedig, talán szintén a napsugárzás iránti sóvárgás egyik jele, időnként tanogznak is – lassú, puha táncot lejtenek, amelyből csupán az argentinok szenvedélye hiányzik. Sztereotípiák az is, hogy a Szovjetunió által magára hagyott, éhezéssel, hiánygazdasággal sújtott Kubában a bármikor és bárhol gyakorolható salsa és a szex a nélkülözésekkel és bezártsággal terhes mindennapok monotóniáját tagoló, megédesítő kettős vezérmotívum. Hogy a spanyoloknál még létezik, és nem turisztikai folklór, de a homályos értelmű „népléleken” élő program az archaikus korból itt maradt bikaviadal, s olyankor is táncolnak flamencót, amikor mohó turistaszemek nem látják őket.

Budapestnek nincs tangója, mint Buenos Airesnek, nem maradtak itt a hajdani agrártársadalomból a kőrengeteg falai között továbbélő ősi szokásai, mint a spanyoloknak vagy a levantei térség

európai oldalán lévő többi országnak. Felszámolta a régi Tabánt, mintha Róma felszámolta volna a Trasteverét vagy Párizs a Quartier Latint. Felszámolta Újlakot, Budafokot, mintha Bécs megszüntette volna Grinzinget. S ezekkel együtt meghíúsította annak lehetőségét is, hogy a történelmi város-egységek fenntartásával megőrizze a folyamatosság élményét, a múlt értékeinek újrendezésén alapuló modernizáció tapasztalatát. A XX. század történelmének hatása, az egymást követő nemzedékek egymástól való elvágása, leválasztása brutális eszközökkel tördelte fel, szaggatta szét nálunk a valóság szerkezetét. A mai Magyarországon lakója úgy pillant a harmincas évek filmjeire, az azokban képviselt értékvilágra, mintha valamilyen idegen és távoli ország filmjét látná. Abból a nyelven, a furcsa hanghordozáson kívül semmit sem érezhet ismerősnek, ugyanis annak a társadalomnak az értékvilága, a pár éve még itt lévő nagymamák és nagypapák halálával mostanra folytatás nélkül eltűnt. Ugyanilyen sorsra jutott a szocializmus évtizedeinek mégoly mesterkéltséges utasításos alapon létrehozott értékvilága is, a belső történetének folyamatában

modernizálja, értelmezett módon felülírja a mégoly ellentmondásos múlt értékvilágait.

A város társadalmi elkötelezettsége, politikai irányultsága

A kozmopolita nagyváros mindennapjainak kulturális életében azonos referenciákkal létezik, mint más nagyvárosok. Ha elfogadjuk azt a kortárs szociológiában hangoztatott álláspontot, miszerint a mai globális információs társadalomban csak az létezik, aki a hálózat része, akkor ezen szempont alapján elemezve Budapest hajdan megtervezett és változatlanul meglévő képességeinek, illetve bő fél évszázadnyi fejlődéselmaradása miatt kialakuló hiányosságainak leltárát állíthatjuk össze. Hiányoznak az olyan lokális közösség-szervező alkalmak, amelyek egyszersmind hozzájárulnak ahhoz, hogy a helyi lakosság más városok, országok lakóival egyidejűen alkosson kulturális közösséget. Európa Bécsnél véget ér – szoktuk, szokták mondani, arra a jelenségre utalva, hogy a kulturális élet nagy utazó eseményeinek legkeletibb európai állomása rendszerint Bécs szokott lenni. Pedig valaha Mahler volt az Operaház igazgatója és ha megnézzük a világ zenei életének meghatározó intézménye-

ugyancsak változó politikai és ideológiai berendezkedés. A maga idejében tán csak keveseknek nyilvánvalóan a hagyományos értékeket goromba mostohasággal, a valóságot pedig elméletek és az európai humanista tradíciót semmibe vevő praxissal kezelte. Az emberi becsvágyat, igényességet, alapvető jóakaratót motivációt mellőző, elvonatkoztatott valóság-szerkezete e tények tagadásán, meghazudtolásán alapult.

Mindkét valóság szétesett, tárgyak hangulati karakterében él már csak tovább. A tág fizikai keret, a város azonban, amely elszenvedte ezeket az átalakulásokat, öntestén őrzi az elporladt korok nyomát. S mint ilyen, a társadalmi léptékű mentális változások, érték-kataklizmák, generációs breakek mellett a kontinuitás első számú őrzője maradt: az egyetlen esélyes arra, hogy az épített előzmények fizikai vagy szimbolikus átrendezésével

it, láthatjuk, azok élén olyan nagyságok állnak, akiknek eredendően semmi közük a hely nemzeti kultúrájához. Az ilyen rangos múltú vagy háttérű, feltételrendszerű intézmények (mint például az Operaház, a Szépművészeti Múzeum, a Művészetek Palotáján belül a Filharmónia, a Ludwig Múzeum vagy a Múcsarnok) vagy nemzetközi pályázatokon betöltendő igazgatói széket kívánnak, vagy a kultuszminiszter által kinevezendő, és egy komplex európai integrációs kultúrpolitikába ágyazódó koncepció nyomán, meghívásos megbízással töltendők be. Ugyanez jellemző a sport számos területére is, ahol egyébiránt a globalizáció vagy az európai társadalmi integráció folyamatai hamarabb kezdődtek el: külföldiek alkalmazása ebben a szektorban már nem számít ritkaságnak.

Budapest esélye a kultúrája és kreatív ipara fejlesztésében áll. Olyan helyi ágazatok felvirágoztatására van szükség ugyanis, amelyeket nem érint a

nyersanyagkincs hiánya, az egykor oly jelentős nehéz-, illetve könnyűipar mai válsága. A cél tehát a város gazdaságát ma is meghatározó IT-iparág további fejlesztése, a viszonylag alacsony beruházási értéken is nagy hozamra képes kreatív ágazatok tudatos felépítése, illetve a turizmusipar eredményeinek nagyságrendekkel való növelése. Ehhez kínálhatott volna alkalmat az Európa Kulturális Fővárosa eseménysorozat, valamint ennek során az a modern európai városok versenyképességét tudatosan optimalizáló technika, amelyet a nagy horderejű események apropója kínál egy-egy város célirányos, alkalomhoz kötött fejlesztése kapcsán.

Budapest,

a kreatív város

BUDAPEST, A KREATÍV VÁROS

Az EU bürokratáinak felmérhetetlenül bölcs lépése nyomán, amellyel 2005 elején nem engedték a fővárost és agglomerációját közigazgatásilag teljesen elválasztani egymástól – minden kisszerű, rövidlátó törekvést elutasító módon – immáron intézményes keretek között is biztosították, hogy Magyarország legfejlettebb, központi régiója nem válhat többé a helyi politikai osztozkodás felaprózott területévé. Történelmi lépésekben mérve megmaradnak tehát a keretei annak, hogy Budapest, valamint Magyarország modernizációs fejlődési pályára lépjen. Ez a szürke hététköznapokban született, arctalan felelősök által hozott döntés fontosabb minden látványos mai belpolitikai csatánál, illetve az azok során aratott győzelemnél, ugyanis olyan intézményi, közigazgatási szerkezetet rögzít, amely egyedül lehet esélyes egy – akár a határon túlra is kiható –, a teljes magyar társadalomra nézve érvényes, komplex modernizációs program megvalósítására. Mindez nem a korábbi intézményi hagyományok ellenére

történik, hanem éppen azok szerves folytatása. Olyan döntés, amely számos mai, a modern európai közéletiség szempontjából korszerűtlen álláspontot, a nemzet közösségének érdekei helyett a szűkkeblű lokális vagy egyéni érdekeket érvényesíteni kívánó akaratot meghaladó döntés, amely némi leegyszerűsítéssel a magyarok ellenében, a magyarok érdekében történt. A mai magyar társadalom politikusainak, fejlesztési szakértőinek, kommunikátorainak feladata ezután az, hogy felszámolják azt a retrográd, fejlődésellenes szemléletet, retorikát, politikai ellenségképgyártást, amely Budapest, az ország (nem egyedüli, de legnagyobb) aranytojást tojó tyúkjának megbélyegzésével próbál a lokális politikai szereplők számára országos súlyt, jelentőséget biztosítani. A reformkor, majd a Széchenyi eszmeiségével áthatott, kiegyezéskori Magyarország *Budapest-eszméjének modern újraírására* van szükség. Budapest és Pest megye egyben tartása a kizárólagos esély arra, hogy a mai Magyarország egyetlen, európai vagy globális léptékkel mérhető produktuma, a fővárosa olyan szerepet játsszon egy holnapi megújulásban, amelyet a nyíl hegye tölt be, mialatt a pontos szem és a biztos kéz

a nyílvevesszőt hozzáértő módon a kívánt célba juttatja. A biztos kezét ezúttal a társadalmat megújító politika legfőbb irányítója, a pontos szemet pedig e politikai szakértői jelentik.

A nagy Belváros

Budapest jövőbeli fejlesztéseinek egyik fontos célja lesz, hogy az 1950-ben, különböző környékbeli falvak közigazgatási bekapcsolásával létrehozott Nagy Budapest egész kiterjedésében, legalább is a peremkerületek tekintetében, immáron ne pusztán – olykor még ma is csatornázatlan, aszfaltút nélküli – falvak laza láncolatát alkossa, hanem a lehetőségekhez mérten egységes karakterű, nagyvárosias jelleget kapjon. Kialakuljanak az egyes negyedek belső városközpontjai, s az ezeket a nagyobb csomópontokat összekötő, zárt sorú, összefüggő térfalat alkotó, bulvárszerű külső körutak. Ezek az urbanisztikai értelemben városias, a XIX. századi európai nagyvárosokban kialakult jellegzetes térsorok, a város különböző pontjain vissza-visszatérő térkompozíciós sémák határozott és homogenizáló rendezőelvet érvényesítenek. Funkcionális értékeiken túl

ezek az egységes szemlélet szerint létrehozandó térsorok, utcák, utak képek utólag ellensúlyozni, összefogni az ötvenes–nyolcvanas évek laza szerkesztésű, a hagyományos út-utca-tér elvű városi térstruktúráját szétbontó, szórt telepítésű lakótelepeinek széles körben elterjesztett városellenes térstruktúráit. E nagyvárosias építési program ugyanakkor azzal a következménnyel is jár, hogy Budapest mai sokszerű megjelenése a téri értékek homogenizálásával a város önszervező képességének magasabb fokát mutatná fel.

Egy, a fenti alapelvek szellemében újraformált, külső városi övezet a mai franciás-bécsies bulvároktól a mezővárosias, sőt utcás-falusi jellegű városrészekig divergáló mai Budapest teljes területére kiterjesztené azt a Párizsban, Londonban, Amszterdamban és Münchenben is megtapasztalható élményt, hogy a legkülönbözőbb negyedekben bár, de mindenhol ugyanabban a városban vagyunk. S jöhet, látható, hogy egy ilyen célú és szemléletű átalakítás eredményei több emberöltő munkáját kívánják meg, az alapelvekben való megegyezés azonnali tervezési és fejlesztési következményekkel jár. Ezek között is az első: egy, a homogenizált términőségű külső városi gyűrű által közrefogott terület újraértelmezése. Ennek magját a mai, túlnyomóan az *V. kerület déli szakaszára szorítkozó Belváros újradefiniálása, a nagy Belváros alkotja.*

Budapest és Magyarország jelenkori gazdasági és társadalmi hatóképességének ismeretében belátható azonban, hogy a fent említett, hosszú távon célként kitűzendő, kiterjedt urbanisztikai fejlesztésekre fordítandó források ma még nem állnak rendelkezésre. A Távol-Kelet metropoliszainak, sőt megapoliszainak robbanásszerű fejlődése, számunkra léptéktelenül hatalmas tőkevonása első látásra globális versenyképességet teremt. Ennek a felismerésnek kétségtelen igazsága van a világvárosok léptéktartományában, Európában London, Berlin, Moszkva, Párizs esetében, kontinensünkön túl pedig Mexico City, Rio de Janeiro, Bombay példája kapcsán. Budapest jövőképeinek meghatározásakor azonban mindenekelőtt egy pontos és értelmes lépték meghatározására van szükségünk, amely a becsvágy, a fantázia vagy a politikai merészség önkorlátozása nélkül szabja meg a beavatkozások fizikai kereteit. E kvantitatív értékeken nyugvó keretszempontok ugyanakkor a prioritásokat a város, a budapesti élet, a helyi sajátosságok definíciója esetén óhatatlanul a minőségen alapuló kreatív megoldások irányába rendezik. Egy ilyen elven létrejött logikus sorrendiség fölállításaival a kialakítandó helyi létezési minőség alapelemei, önmagukon is túlmutatni

képes gondolati kezdeményei már természetesen fizikai megvalósítást is kívánnak. Tekintettel ugyanakkor arra, ami a bevezetőben is megfogalmaztatott: az egyenletes, teljes városra kiterjedő fejlesztés lehetősége ma még nem lenne hatékony, annak forszírozása legfeljebb egalitárius alapú jóakaratot fejezne ki. Átütő eredmény reményének hiányában olyan koncepcióra van szükség tehát, amely belátható időhatárokon belül, világos, egyértelműen kommunikálható szempontok mentén egyszerre valósítja és fogalmazza meg az új társadalom, az új város, az új élettér kereteit és üzenetét. Ez a koncepció ugyanakkor valós, fizikailag is megjelenő urbanisztikai program.

A nagy Belváros víziója

A nagy Belváros különféle városi térelemek, hangulati értékek, eltérő hagyományú városrészek, negyedek összefüggő rendszere, a Nagykörút és a későbbiekben meghatározandó Budai körút közötti területen. Belső magját a mai pesti Belváros (a Váci utca és környéke) kiterjesztése, valamint szűkebb környezetével a Budai Vár, valamint a kettőt összekötő területek összefüggő, értelmezett rendszere alkotja. Lényeges eleme, hogy felszámolja a budai és a pesti oldal elválasztását, alapvetően a Várhegyen lévő történelmi városmagot és az „új vá-

rosrész” üzleti, kereskedelmi központját, a mai Belvárost közösen képzeli el, együttesen fejleszti. Ez az a terület, ahol a füzet bevezetőjében kifejtett módon az urbanisztikának nem az infrastruktúra-fejlesztési megközelítése, de a szükségszerű műszaki követelmények biztosítása mellett elsősorban társadalomalakító, a városi életminőséget építészeti eszközökkel javító, életforma-alakító jelentősége domborodik ki.

Üvegbuborék a Margit hídon – egy kávéház

Észak felől indulva a Margit hídtól a Nehru-part déli végéig, tehát a Ráday utcától a Petőfi híd lábáig húzódó SoHo aljáig megújuló, koncepciózusan kialakuló nagy Belváros első eleme a Margit híd attrakciója, az Aczél Gábor urbanista elgondolása nyomán létrehozandó üvegbuborék. Fontos megemlíteni azonban, hogy Aczél terveit jóval megelőzően Schulek Frigyes, Ybl Miklós, Szkalniczky Antal, majd az 1970-es években Nagy Mariann is foglalkoztak a híd töréspontján valamilyen építmény vagy emlékmű felállításának gondolatával. A híd déli oldalán, a szigeti lejárónál, a mintegy húsz fokos tompaszögben megtörő híd lábára új „panoráma-kávéház” telepedne. Különös, egyedi rátétépítmény, „parazita”, amely teljes mértékben látni hagyja a

híd eredeti, XIX. századi architektúráját, ugyanakkor szellemes megoldással a mindennapi életbe kapcsolja azt. Aki járt már alkony vagy esti kivilágítás idején a Margit hídon, tudja, hogy onnan a város egészen egyedülálló szépséggel tárul föl. Balról a Parlament, majd egyre jobbra tekintve a függesztett hidak ívei felett a Gellérthegy Szabadság-szobra és a Citadella, majd a teljes Budai Vár képe látható. Színpadiasan mesterkelt látvány, amit éppen az tesz lenyűgözővé, hogy kialakulása szerves folyamat eredménye volt. Ezt az élményt kínálhatja ez a nem nagy kiterjedésű, ám többszintes rátétépítmény, amely a vízfelszíntől a híd járófelületének magasságáig több emeleten át alkalmas a panoráma láttatására.

A hiányzó foghíj: közlekedési híd a Parlament északi oldalától a Csalogány utcához

A Várbazár és a Vigadó tér közötti gyalogos- és kerékpárossal szembeni ellenérvek közé tartozó hídritmikai képletsor gyengéje, hogy olyan rendszerre hivatkozik, amely nem teljes, s amelyet éppen a kezdeményezett híd tenne szabályos ritmusúvá. Azaz tehetne, amennyiben a létező és hivatkozott hídsorozat kínosan hiányzó eleme, a Parlament híd megépülne. A térképen jól kivehető, s a város

szövetében organikusán létező, nyílegyenes budai tengely, a Szilágyi Erzsébet fasor–Retek utca–Hattyú utca–Csalogány utca forgalomszervezési lehetőségének kiaknázásával, valamint a Csalogány utca meghosszabbításával egy keskeny, kizárólag autós forgalom bonyolítására alkalmas híd megépítésével, a nagy Belváros északi motorizációja is kielégítő szinten lenne menedzselhető. A Lipótváros keleti utcáinak forgalomcsillapításával a teljesen gyalogossá alakított belső sétalórészek pufferezónája alakítható ki. S ugyanígy a Dunával párhuzamos Széchenyi rakpart–Nádor utca forgalomcsillapítása is jelentős mértékben hozzájárulhat a negyed barátságosabb, élhetőbb, de működőképes karakterének kialakításához. A Parlament híd forgalma a Szalai, majd az Alkotmány utcán keresztül érkezik Pestre egy újra szabályozott forgalmi csomóponthoz (Alkotmány utca– Bajcsy-Zsilinszky út sarak), ahonnan félszellig alakzatban, a Váci út, a Nagykörút, a Jókai utca, a Podmaniczky utca, a Nagymező utca, valamint a Bajcsy-Zsilinszky út irányába áramolhat szét.

Lipótvárosi sétaterek

A voltaképpeni nagy Belváros egy összefüggő, radikálisan zárt gyalogos, illetve néhány helyen intenzíven forgalomcsillapított zóna, ahol a szolgáltatásokkal járó szállítási szükségletek szigorúan korlátozott időhatárokon belül, *a gyalogos életforma primátusának alárendelve működnek.* (Északi határa a Kossuth tér–Alkotmány utca vonala, keleten a Bajcsy-Zsilinszky út, Andrassy út, Erzsébet körút, Rákóczi út, Múzeum körút, Üllői út, déli oldala a József körút, nyugati oldala pedig a Műegyetem rakpart, a Gellért rakpart, az Új Tabán – Budai Vár délkeleti lejtő –, a Döbrentei tér, valamint a Lánchíd utca, azaz a Budai korzó vonalában húzódik). A Margit hídra települő, izgalmas esti világításával városképi jelentőségű üvegboroktól délre, a Kossuth tértől indulva összefüggő gyalogos- és sétazóna jön létre. Ennek első állomása a Szabadság tér, amely a Széchenyi sétatér érintésével, fasorral megjelölt, sétálóutcává alakított Hercegprímás és Sas utcák vonalain keresztül kapcsolódik a Szent István térhez. Az itt már létező fasorral, gyalogosútvonal kialakításával megerősített kapcsolat köti a Szent István teret az Erzsébet térhez, azon túl pedig az új Városháza, a város szívét alkotó, kiterjedt zöldterületté változott Károly körút–Városháza udvar parkos vidékéhez. A főváros teré-

ben kitüntetett pozíciót kapó design-építészet–vizuális kultúra–életmódkultúra intézményrendszer, és annak megtestesüléseként a volt távolsági-busz-végállomásban helyet kapó Design Terminál egyrészt igazodik az Andrássy út, Paulai Ede utca, Király utca és mellékutcai környékének spon-tán létrejött design- és lakberendezési tematikájához, ugyanakkor a társadal-mat folyamatosan animálni képes adottságaival mindig megújuló módokon láttatja az ország átalakuló ágazati szerkezetének új, jövőorientált elemét: a kreatív ágazatokat.

Az intenzív forgalomcsökkentés, illetve gyalogoszónává alakítás követke-ztében a negyed számos, ma még rejtett építészeti, várostörténeti értéke tárul föl. Ugyanakkor a közeli Belső-Erzsébet-város jellegzetesen pesti karakterű udvari világához hasonlóan lehetőség adódik arra is, hogy a Lipótváros klasszicista házainak udvarai, a „gozsdu-udvarosítás” eredményeinek megfelelően, noha nem összekötve, de egyenként megnyíljanak a gyalogos-forgalom számára. Ezek a sokszor ma már irodaházakként működő, XIX. század eleji, a reformkor Pestjét idéző épületek barátságos és dús növényzetű udvarokat rejtenek, melyek mélyén sokszor szobrok, kutak is található-k. Földszinti helységeik lakóértéke alacsony, vendéglátás, kiskereskedelem, szolgáltatás céljára azonban kivá-lóan megfelelnek. Ilyen adottságokkal,

ilyen barátságos udvarokkal más vá-rosek nem versenyezhetnek, s azok kitá-rulása a városi közönség számára ugyancsak a jellegzetes, páratlan pesti köztér élményét erősítené. A negyed emelt színvonala azonban – a Belső-Erzsébetváros plebejus hangulatától eltérően – magas érték kategóriájú, elegáns éttermek, boltok világát vonná ide. A Parlamenttől az új Városházáig terjedő, összefüggő, fasorokkal, dísz-növényekkel intenzíven betelepített gyalogoszóna, részben a nyitott udva-rok, részben pedig az utcákon, tereken biztosított „állomások”, élményhely-színek segítségével válik karakteresen egységes területté. Hangsúlyozottan nem történelmi emléket őrző, hanem a városi léptékkel játszó, „jelentés nél-küli” köztéri szobrok, kutak (például a Szent István téren), újságos-, köny-ves- vagy zenepavilonok, teraszok soro-zata ez. Látnivalóké, amelyek újabb és újabb befogható célállomást jelölnek a sétáló külföldiek, valamint gazdag élményegyüttest a várost lakók számára.

Budapest Szíve – a Városháza

Az európai építészettörténeti hagyo-mány alapján újrafogalmazható a ma-gyar főváros közösségének központi

helyszíne, a budapesti Városháza. Akár a polgári kormányzásban évszázadokon át mintaként szolgáló itáliai városok, akár a német, a holland vagy éppen a skandináv városok városházáit szemléljük, látható, hogy fizikai, térbeli, ugyanakkor társadalmi és közösségi értelemben is útmutató, irányadó jelleggel a városházákat toronyépítmények határozzák meg. Ugyanígy torony karakterizálta a hajdani pesti városházát is, melyet az egykor még merész urbanisztikai lépésektől korántsem vonakodó városatyák szemrebbenés nélkül tüntettek el (egy egész kerülettel egyetemben), amikor az Erzsébet híd megépítésére került sor.

Az Astoria és az Erzsébet tér közötti szakaszon, a Bajcsy-Zsilinszky úton, a Bazilikától indulva, a Múzeum körútig a közúti közlekedés a térszín alá kerül. A belváros kellős közepén így egy hatalmas, két-háromhektáros terület szabadul fel, amely új súlypontot képez a város szövetében, és az eddigi – Váci utca–Vörösmarty tér központú – *Belváros súlypontját a nagyobb kiterjedésű, holnapi nagy Belváros szellemében a város belsejébe teszi át.* Az eltűnő bazársor mögül feltáruuló városházaudvar ölelő karjai, valamint a Madách tér piros téglás, Wälder Gyula (majd sokan mások) tervezte házai a Madách-kapuvál az így keletkező ha-

talmas teresedés térfalai és meghatározó karakterisztikumai. E kiterjedő tér közepén, a Madách-kapu tenge-lyébe állítva, de a mai bazársor mögötti területen, a Városházához közel emelkedne majd a Városház tornya. A torony ötlete egyébként nem teljesen új, a harmincas években, ha nem is e mai értelemben, de pályázatok is foglalkoztak a gondolattal. A wälderi, németes téglarchitektúrából kiinduló, az ég felé mind több üveg- és acél-elemet alkalmazó épület a Hungária körúton belüli területen, kizárólagos jelleggel fenntartott kimagasodásával a várossziluett meghatározó jellemzője lenne. A kiegyezés után meghatározott térszimbolika (Buda a Királyi Vár, Pest a polgári Parlament látványával uralt) jelentését tovább árnyalva, gazdagítva a Városháza tornya a Parlament kupolájának csúcsáig, de nem tovább emelkedne. Ez a kimagasodás hivatott kifejezni azt a politikai ténytet, hogy Magyarország legnagyobb, közvetlenül választott közjogi méltósága a majd kétmillió lakosú Budapest főpolgármestere. A közvetlen bizalom legitimáló ereje a főpolgármester személyét, s nem elsősorban a pártállását támogatja, ugyanakkor a főváros közgyűlése döntéseivel sokszor a városhatáron túl nyúló, esetenként az

ország egészére ható célokat, teendőket szab meg. Budapest esetében pedig ennek a ténynek különleges jelentősége van.

Az új Városháza-toronyban rendezkedne be a főváros irányító apparátusa, itt kapnak helyet a főpolgármester, az alpolgármesterek, a jegyző, a főépítész és a hozzájuk kapcsolódó osztályok, divíziók irodái, valamint a lakossággal való kapcsolattartás első számú intézménye, az ügyfélszolgálati iroda.

A régi, nagy kiterjedésű épület földszinti árkádjainak kibontásával, a két nagy belső udvar lefedésével a mai Városháza többé nem egy hatalmas monolit egység a Belváros közepén, hanem minden irányban átjárhatóvá válik. Földszinti helyiségeit üzletek, kávézók, szolgáltatások vehetik birtokba. Egyik szárnyában a ma még a Kiscelli Múzeum elszigetelt épületében lévő Fővárosi Képtár, másikban a Budai Várpalotájának történeti rekonstrukciós feltárása érdekében ide költöző Budapesti Történeti Múzeum kap helyet.

Az Astoria és az Erzsébet tér közötti, hatalmas kiterjedésű szabad terület térrendezésével mesterséges dombok, sövény sorok, pergolákkal tagolt kisebb parkos teresedések, pavilonok és szobrok, kutak együttese, azaz egy hatalmas közpark alakul ki. Ennek szélein, a párizsi Les Halles-t övező park környezetéhez hasonlóan a házak földszintjein kávéházak, éttermek, üzletek

működnek, immáron sokkal erősebb köztéri kontaktusokkal. E tér urbanisztikai szervező hatása hasonlatos lenne a prágai Vencel téréhez, azzal a különbséggel, hogy itt a zöld területek aránya sokkal nagyobb és a terület mentesül a közúti forgalomtól. (A Budai Vár–Gyalogos- és kerékpárosszíd–Madách tér viszonylata egyébként fölidézi a Hradzsín–Károly híd–Vencel tér struktúráját.) Egyebek mellett tehát ez a Városháza park alkotná a gyalogosforgalomra átalakított nagy Belváros fizikai és koncepcionális központját, a Kossuth tér–Szabadság tér–Szent István tér–Erzsébet tér–Deák tér vonalán létrejövő parksor kiteljesedését, végpontját. A kinyíló városházán átszivárgó gyalogosélet pedig közvetlen kapcsolatba hozza a mai Belváros sétálóutcaival, a Vörösmarty térrel és a Vigadó térrel, valamint a gyalogos- és kerékpárosszídon át Budával, illetve a pesti oldalon dél felé fordulva, az alsó Váci utca, a belvárosi kikötővé átalakuló Belgrád rakpart, a Közraktárak és a szórakozónegyed, a SoHo területével. Keleti irányba a Madách-kapun át a Gozsdu-udvar és a kialakulóban lévő Madách sétány vonalán, gyalogosan közelíthető meg a zsidó negyed, a Király utcán és az Andrásy úton át pedig a pesti Broadway és a Liszt Ferenc tér szórakozóhelyei.

A pesti zsidó negyed revitalizálása

A Belső-Erzsébetváros későbbi hasznosításával, koncepcionális városfejlesztésével kapcsolatban számos elképzelés, a spekulációs ingatlanfejlesztők, illetve az érdekköreikbe vonzott politikusok, valamint a lakosság különböző csoportjainak elgondolásai versengenek egymással. Ezek közül is kiemelkedik az elmúlt néhány év spontán városfejlődését jellemző, jellegzetesen budapesti jelenségcsoport, a különféle udvarokon tanyát vert szórakoztatóhelyek, éttermek, kocsmák laza láncolata. Ezt a jelenséget mintegy megelőlegezendő Ekler Dezső építész már éveekkel korábban a Belső-Erzsébetváros „gozsduudvarosításának” ötletét dolgozta ki, olyan félig nyilvános, félig zárt térsorok rendszerét, amelyek az itteni házak udvarainak összekötésével, falak átbontásával a negyedet labirintusszerűen bejárható, izgalmas és sajátos területté formálná át. Ekler a korszerűtlen földszinti lakások helyén éttermeket, kávézókat, butikokat, kisebb szolgáltatóipari műhelyeket, galériákat látna szívesen, míg a gangokon a lakosság élné mindennapi életét. Amikor Budapest semmivel sem összetéveszthető, egyedi adottságait keressük, nem

feledkezhetünk meg erről az elgondolásról, amely a környék spontán módon kialakult, sajátos életformájának építészeti, – városépítészeti – kereteit lenne képes megalkotni, egyszersmind egy olyan városi téregyüttest kínál, amely a budapesti Belvárost egyszer s mindenkorra összetéveszthetlenné tenné más városokkal.

Ugyanerre a területre vonatkozik egy másik elképzelés, amely a máig méltatlan állapotban tartott, jószérivel egyetlen, a világ építészettörténetében magának joggal helyet követelő épület, az 1872-ben Otto Wagner tervei szerint épült Rumbach Sebestyén utcai zsinagóga hasznosítására vonatkozik. Ez az épület, kivonva azt a környék zsidó hitéletéből rendszeres életéből, alkalmas arra, hogy egy komplex kulturális intézmény kapjon helyet benne. A zsidókat mentő svájci Karl Lutz emlékhelye mellett a totalitarizmusok kutatóintézetévé, kortárs zenei programok befogadására alkalmas koncertteremmé válhat. Jelentős nemzetközi építészek (Daniel Libeskind, Peter Eisenman, Zvi Hecker) meghívásával a hajdani gettó környékén új öntudatra ébredő zsidó negyed Európa jelenleg legnagyobb zsidó közössége számára szolgálhatna központul. A Dob utcai transzformátorház hatemeletes, ablaktalan monolit téglatömbje kortárs építészeti eszközökkel való átalakítása, valamint a közeli zsinagóga funkcionális, intézményi összekapcso-

lása révén, a közeli Madách-kapu belső oldalán olyan intenzív, turisztikai szempontból érdekes, nagy látogatottságú hely keletkezne, amely a nagy európai metropoliszokhoz méltó sűrűséggel kínálna érdekes látnivalót, élményt, kifinomult kultúrát, sajátos életmódot. Ezzel az állami és fővárosi segítséggel létrehozandó, nemzetközi rangú projekttel a negyed tematizálása is határozott formát öltene, amely jól szolgálná a jelenleg ott uralkodó kisorszerű ingatlanfejlesztési érdekszempontok miatt veszélyeztetett építészeti és urbanisztikai értékek fennmaradását.

A Belváros újraélesztése

A történeti városfalakon belülre vagy azokra telepedni engedett bevásárlóközpontok, elsősorban a Westend négyszáz üzletet koncentráló kereskedelmi és szolgáltatási kínálata teljesen aláásta a hagyományos belvárosi kiskereskedelem létét. A Rákóczi út, a Kossuth Lajos utca, de a Petőfi Sándor utca és a Váci utca kiskereskedelmi struktúrája ezért évek óta tartó, egyre elmélyülő válságot él át. Az évszázadok alatt kialakult, hagyományos közösségi funkciók, a promenád, az agora funkciói magántulajdonú terekbe kerültek, mialatt az eredeti hely-

színek társadalmi összetétele megváltozott. A Belvárosnak mára jószerivel csak külföldieknek szóló kirakat jellege maradt. Egy olyan városfejlesztés esetében, amelynek elsődleges célja, hogy építészeti és urbanisztikai eszközökkel egy jobb városi létezés, öntudatos közösségi és lokális tudatú polgárság alakuljon ki és élvezze az életet a saját városában, nem szabad szem elől téveszteni a közterek jelentésének és minőségének fontosságát. A város-tervezés célja a társadalom alakítása, jobbítása. A mai állapot tehát megváltoztatandó. A privatizált közfunkciókat vissza kell adni a köznek, hogy az emberek élhessék közvetlen, direkt anyagi érdekektől nem befolyásolt, városi életüket, sétáljanak, találkozzanak, vásároljanak olyan helyeken is, amelyek egyrészt e funkciók tradicionális helyszínei, másrészt pedig amelyek kereteinek biztosításából senki sem húz hasznot. A semmittevés szabad helyszínei ezek, ahol az emberek viselkedését, választásait, egymás közötti viszonyait nem befolyásolják a belsőépítészet kereskedelemtechnológiai specialistáinak leleményei; jelenlétük nem egyetlen célra, a vásárlásra ösztönző, összetett marketingeszközök által befolyásolt, hanem szabadon és spontánul szerveződő közösségi okokkal magyarázható.

A plázák kínálatában nem csupán a kiskereskedelem és a szolgáltatások elképesztő koncentrációja játszik sikeres

szerepet, hanem az a tény is, hogy a zárt kereskedelmi terekben télen-nyáron kiegyenlített klíma vár: sem eső, sem hideg, sem forróság nem jelent akadályt. Ugyanakkor megálmodóik, épp ezekben a plázákban éltek elsőként a mai Budapesten olyan építészeti vagy akár városépítészeti megoldásokkal, amelyek az agora közösségi életének alapvető szervező elemei. A Westend (vagy a Mammut) szökőkútjai például – trivialisitással együtt – olyan attrakciók, „eseményhelyszínek”, amelyek a városi katlanlétben kiürült, megfáradt embereket élménnyel jutalmazták. Találkozóhelyek, ahol ücsörögni, nézelődni lehet, noha az üzemeltető tulajdonos első számú érdeke, hogy a jelenlévők előbb-utóbb minél nagyobb számban vásároljanak, s ennek érdekében persze minden finom készletelési technikát alkalmazásba is vesz. A Westend koncepciója azért működőképes, mert egy olyan hatalmas tömeg (napi kétszázezer ember) számára biztosította az élményeket, amelyeket addig a városi térben nélkülözni volt kénytelen, amennyinek ha csak kis (legfeljebb 15–20) százaléka is költ pénzt, a vállalkozás bőséges haszonnal való megtérülése garantált. Ehhez azonban a Westend megálmodóinak „el kellett lopniuk” a Belvárost, annak városi élet szervező közfunkcióit, majd pedig közönségét. Nota bene, az említett shopping mall bevezető kampánya az „Új Belvárost építünk” szlogenjével futott, és a reklámok álta-

lános nagyotmondásától eltompultan senki sem gondolta, hogy ezúttal tényleg az következik be, amit a fejlesztők ígérek.

A Belváros „visszabelvárosításának” két útja van. Mindkét esetben a „mallokkal” folytatandó harc felvétele vezet csak eredményre.

Az egyik szociológiai természetű, amit Ausztráliában és Kanadában „mainstreet program” néven valósítottak meg. A polgármester kezdeményezésére a kereskedők, közterület-fenntartók, lokálpatrióta civilszervezetek és a lakosság bevonásával, némi anyagi segítséggel újra birtokba vették az addig elhagyott, halódó hajdani főutcát és ott kellemes, funkcionális környezetet alakítottak ki, közösségi eseményeket szerveztek. Úgy érdemes ezt a folyamatot elképzelni, mintha a budapesti főpolgármester felhívására, jelentős előkészítő, szervező és jogi munka nyomán egy napon nagyszámú tömeg lepné el a Rákóczi utat: az emberek fölrántanák a rozsdás kirakatvédő redőnyöket, odabent kifestének, vadonatúj, trendi boltokat, kávézókat, könyvtárat, imatermet, mozit alakítanának ki bennük. A járdát új díszburkolattal raknák le, padokat,

növényeket, szökőkutakat és szobrokat helyeznének el rajtuk, s az így kicsinósított, használatba vett utcában időről időre eseményeket, fesztiválokat, koncerteket rendeznének. Erre a különös, szerencsés fordulatú, radikális változásra özönlni kezd a nép, az addig elhanyagolt környék turistaprogramok célpontjává válik, s a városrész egy idő után a környező utcákon szétterjedő folyamat hatására már magától gyarapszik. De ez csak az egyik lehetőség. A másik az urbanisztikai, építészeti természetű rehabilitáció. Olyan esetben, amilyen a mai Budapest társadalmi helyzete is, amikor éppen a társadalom építése, a közösség alkotása a városfejlesztés egyik ki nem mondott, de alapvető célja, nos, olyankor válik szükségessé az építészet alkalmazása. A város adottságai, az urbanisztikai és építészeti válaszok oly sokfélék lehetnek, hogy azok segítségével nem csupán a bevásárlóközpontokéval meg egyező szolgáltatási rendszer kialakítása lehet az egyetlen, kizárólagosan célravezető köztér-rehabilitációs technika. Ugyanakkor ezek teljes elutasítására sincs szükség. Szülehetnek ugyanis olyan ötletek, amelyek urbanisztikai vagy építészeti megoldásaik miatt teremtenek új, vonzó helyzetet, ám ezen belül olyan építészeti válaszok is keletkezhetnek, amelyek aktivitásuk mellett magukon viselik

a „mallok” praktikus, hasznos értékeit is. Ilyen a Váci utca lefedésének elképzelése is.

A Váci utca lefedése

A földszinti üzletsor fölötti mezzanin felső záródása, illetve a Váci utcai házak lábazati párkánymagassága vonalában összefüggő, de váltakozó magasságú, nyitható üvegtetőzet alkotná az új passzázs látványi és szerkezeti keretét. Az elegáns részletmegoldásokkal tervezett high-tech fémszerkezet a Nyugati pályaudvar és a Nagyvásárcsarnok fine de siécle szerkezeti esztétikájának hagyományán, de mai anyagokkal, csomóponti megoldásokkal készülne. Belső felületén akár száz métereken át is összefüggő fénylő, elektronikus médiafelület alakítható ki, legkevesébe sem a kereskedelem vagy a reklám, sokkal inkább a szórakoztatás céljára. A télen garantált klíma és csapadékmentesség újra vonzó helyé avatná a Váci utca északi szakaszát. Sőt a komplex lefedési rendszer olyan műszaki-építészeti újdonságként jelenne meg, ami önmagában is vonzó látványosságot, egyedülálló megoldást, attrakciót jelent. Az így kialakított sok ezer négyzetméternyi fedett sétatér történeti helyszínen és történeti építészeti környezetben képes az év minden napján garantálni a köztér életét, a teraszok, proménádok működését. Ide, az általános elvként elfogadható, respektálható kommerciális érdekektől megszabadított

városi térbe, a primer emberi interakciók semleges helyszínére már lehet, sőt érdemes eseményeket, kulturális és közösségi tartalmakat telepíteni, olyan ismétlődő programokat, amelyek tematizálják és rendszeres célponttá teszik az újra birtokba vett helyszínt.

Ez a fedett utca, valamint a szintén fedett gyalogos- és kerékpároshíd együttesen képesek a kiskereskedelmi egységek, szolgáltatási ágak kritikus tömegét alkotni. A városi közönséget a Belvárosból kiszívó bevásárlóközpontok elleni küzdelem ezen eszközei alkalmasak arra is, hogy Budapest szíve a Madách-kaputól a Várkert Bazárig egyetlen összefüggő, de élményekben, építészeti megoldásokban izgalmas és gazdag területté váljék. A fentebb vázolt észak–dél irányú, a Kossuth tértől a Közraktárákig húzódó gyalogoszóna térsorára merőleges irányban kiterjedő térsorozat ez; *komplex belvároskonceptió, amely válasz a szükségképp agresszív, modern kereskedelemtechnológia kihívásaira*, ugyanakkor immár a budai oldal egyes elemeit is ide kapcsolja.

Belgrád rakpart – belvárosi kikötő

Az Erzsébet híd tövében elterülő Március 15. tér déli oldalán, az Irányi utca bejáratától a Szabadság híd rakparti feljáraátig húzódó Belgrád rakparti

szakasz teljes forgalommentesítésével egy, a hely jellegzetes pesti karakterét nem meghazudtoló, mégis mediterrán hangulatú kikötői környezet alakítható ki, amely megint csak alkalmas a lakosság közösségi helyszínekre csábítására. A teljesen más adottságokkal rendelkező Közraktárak és a Nehru-part kivételével ez az egyetlen budapesti, urbánus Duna-szakasz, ahol nincs alsó rakpart, ahol a városi közönség közvetlenül találkozhat a vízzel, ahol egy kialakítandó motorcsónak-kikötő nagymértékben hozzájárulna ahhoz, hogy Budapest vízi élete fellendüljön. Ennek érdekében az alsó rakpart, valamint a villamos közlekedését a térszín alatt kell megoldani. A szégyenteljesen rossz állapotú nemzetközi hajóállomás (folyami államhatár) bódéjának felszámolásával, a mai villamospályát keretező betonfalak eltüntetésével, a terület díszburkolattal, intenzív növényzettel való parkszerű kialakításával olyan építészeti keret alakítható ki, amilyen Nizza, Genova, Trieszt vagy más, a budapestihez hasonló architektúrájú tengerparti városok esetében jött létre. A Duna itt tengernyi lehetőséget kínál, a szó átvitt és direkt értelmében egyaránt. Ez a folyam az egyetlen meghatározó természeti jelenség a városban, ahol a táj lenyűgöző monumentalitása mellett az emberi becsvágyat kifejező mesterséges városi környezet eltörlődik. Itt, a Belgrád rakparttal szemközt emelkedik a Gellért-hegy, a maga városi

környezetben szokatlanul nyers, természeti adottságaival, szikláival. Ez a terület délnyugati, nyugati tájolású, az év bő felében tehát napsütötte hely. Olyan adottságú partszakasz, amit a vízhez közel kialakított füves ágyásokon napozó, nyugágyakban, pavilonok teraszain, illetve az itt közvetlenül megközelíthető rakparti lépcsősoron pihenő, üldögélő emberek sokasága lephet el (lásd az alkalmilag működő Plázs komoly népszerűségét). A motorcsónakok érkezése, indulása állandó bámészkodni való esemény itt. Az eklektikus házsört árnyékvető ponyvák, napernyők tarkítják, ahol a földszinti üzletek, vendéglők a mélyen kinyúló teraszokon szervíroznak. Sehol másutt nem tapasztalható nyugalmas, nyaralóövezetekre jellemző békés természeti közeg alakulna ki a kőrengeteg közepén. Városi vízpart, ahol az építészet ötletessége és a rendelkezésre álló infrastruktúra a helyben rejlő lehetőséget a legteljesebb módon aknázza ki.

Közraktárak és a SoHo

A Belgrád rakpart kikötőjétől, a Szabadság hídtól és a Közgáztól délre húzódik a Közraktárak három megmaradt épülete, valamint a Nehru-part immár negyvenéves faállománnyal rendelkező kertje. Itt a kikötő hangulati és karakterbeli folytatásaként olyan természetközeli helyszín alakítható ki, ahol már nem a motorcsónakok kikö-

tői nyüzsgése, hanem a part mentén horgonyzó állóhajók, lakóhajók, úszóházak kapcsolják össze a szárazföld életét a víz életével. Itt már érezhető a víz illata, a park fái megsűrűrik a Közraktár utcai forgalom zaját, szmogját. A jelenleg itt lévő, hatalmas szállodahajókat fogadó nemzetközi kikötőt javasolom délebbre, a Nemzeti Színház alatti, rendkívül magas partfalú rakpartok vidékére helyezni. Erre nem csupán a Nehru-part természeti értékeinek jobb kihasználása, de a szállóhajók közönségének belvárosi fogyasztásra ösztönzése is magyarázatul szolgál.

A Közraktárak dockland típusú szolgáltató, kereskedelmi, kulturális funkciójával a Ráday utcától a folyóig húzódó szórakozónegyed „központi intézménye”, a Ráday utcában sorakozó éttermek, kávézók túlsó pólusa jön létre. Az első épület földszintjén és emeletén elegáns éttermek fordulnak nagy fateraszokkal a vízre vagy a rakpart falán túlnyúlva, a víz fölé. A három épület együttesen alkot vigalmi negyedet, ahol a fogyasztás mellett internettel, kávézóval rendelkező könyvesbolt, jazz café, kisebb koncertterem,

galériák, hétvégi régiségpiac, állandó vízparti antikváriumok hangolják kulturális tartalmúra a helyszínt.

A közeli Közgáz, a Duna túlszéljén húzódó hatalmas Műgyűjtemény fiataljainak találkozási helyszíne, ahol este, a legtöbb üzlet zárása után kicserélődik a közönség, és az exkluzívabb éttermek, bárók közönsége érkezik. A negyedik, elbontott vízparti épület helyén ugyanakkor egy jel értékű, XXI. századi építészeti gondolkodásmódot képviselő, s a város távolabbi pontjairól is látható épület (koncertterem?, színház?) emelkedik. Ennek építészeti nyelvét követve, különféle vízi platformokon további kisebb épületek lépcsőznek le egészen a Duna felszínéig. Éttermek, kávézók, youth hostel, a Duna vízébe ültetett fürdőmedencék és kísérő épületeik, irodák úszó városa ez, amelynek összessége meghatározó és jelképes elemét alkotja a nagy folyóra forduló, megújuló Budapestnek.

Immár a budai oldalon – Fürdőváros (a Gellért Hoteltől a Rudas fürdőig)

A Budai Vár alatti Duna-part közepkorban kialakult városrésze a Víziváros. Ettől délre, a város–természet–egészség gondolati hármasság jegyében megfogalmazott XXI. századi program nyomán jön létre a Fürdőváros. A Citalia fürdő városképűleg is központi

elhelyezkedésű komplexuma, a mai közlekedési és térhasználati jellemzők miatti elszigeteltségét egy, a Gellérthegy sziklájába metszett, nagy kapacitású látványlift oldja. A lift alsó állomása a Rudas fürdőtől délre, a budai rakpartszakaszon kialakítandó Fürdőváros új fürdőépületei mögött található. A Fürdőváros, akár csak a szemközti Belgrád rakparti kikötő esetében, a Rudas fürdő és a Gellért tér közötti rakpartszakasz forgalmának föld alá helyezésével alakul ki. A Gellérthegy intenzív növényzete „lecsurog” a hegyről a part sík területére, majd az alsó rakpart autósforgalma fölé konzolosan kinyúló teraszról közvetlenül a Duna vízére omlik. Ebben a sűrű, intenzív ligetes telepítésű parkban három kis léptékű, a Rudas fürdő tömegénél kisebb fürdőépület áll, három építészeti világsztár egy-egy alkotása. A fürdők vizét a Gellérthegyben fakadó, de be nem fogott hét forrás táplálja. Zaha Hadid, Peter Zumthor és Frank O. Gehry fürdői más-más tematikájú illat-, fény- és hangfürdők, ahol az adott effektek totális hatása a víz különös misztikus élményével párosulva bontakozik ki. A testnek enyhet adó gyógyfürdők vagy pancsolásra, csúszdázásra, tehát a vízi közeg fizikai sajátosságainak kiélésére szolgáló fürdők és strandok sokfélék vannak a

világban. Budapest, a fürdőváros azonban a maga kelet-közép-európai intellektualizmusával, óvilági kifinomultságával a fürdőkultúra teljesen új irányait, páratlan élményeit képes nyújtani. A Fürdőváros, amely délen a patinás, elegáns szecessziós Gellért fürdővel, északon a Rudas és a Rác történelmi múltú török fürdőivel határolt, középen a test és a víz találkozásának halk és belső elmélyülésre alkalmas helyszíneit biztosítja. Az új, Budapest egészen megújuló karakterét alapvetően tematizáló városrész, a Fürdőváros leglátványosabb és városképileg is kiemelkedő eleme a Citadella fürdő.

A Citadella

A főváros legimpozánsabb pontjára, a Kulturális Főváros 2010 pályázat tematikai választása jegyében is meghatározott városkaraktert „megkoronázandó”, a Citadellára épül a világ legkiterjedtebb és legsajátosabb fürdőkomplexuma. Vízi park, amely egyszerre a családi szórakozás, ugyanakkor – éppen e sajátosság miatt is Budapestre érkező – turisták kedvelt tartózkodási helye. Ez az egyedi pozícionálású, az aquaparkok szórakoztatóipari jellegéhez képest visszafogottabb, nemesebb, a testi és lelki nyugalom sokszínű, sokféle kultúra által képviselt

gondolatát építészetfilozófiai megoldásokkal alátámasztó komplexumnak a városi közegben való elhelyezése olyan unikum, amely könnyen és vonzó módon kommunikálható. Eléggé különös, analógiákat nélkülöző jelenség ahhoz, hogy a távoli befogadó elsőre ne is tudja pontosan, mire számíthat majd, ha a Citadella fürdőhöz érkezik. A meghívásos nemzetközi ötlet-és építészeti pályázat nyomán felkért tervező vagy tervezőcsoport elgondolásai pedig a fürdő műfajának – a közösségi fürdőterektől a megtisztulási kontemplált folyamatát biztosító egyéni fürdők sorozatáig – mind funkcionális, mind egészségügyi, szórakozásbeli sokrétűségét vonultatják fel. Olyan sok ötletet lehet a Citadella kiterjedt terében megvalósítani, amennyi meszsze meghaladja az egyszerű látogató fantáziáját: a higiéniai értelemben is legfinnyásabb közönségtől a gyerekes programra vágyó fiatal szülőknél a Cine-trip alternatív közönségén át a különféle kúrákra érkező idősekig, az ismerkedési céllal ide látogató férfiakig és nőig bezáróan, az egyes funkciók elszigetelésével, zónáival, finom térbeli átmeneteivel alakítható ki. A látványos éjszakai kivilágításukkal még impozánsabbá váló üvegekupolák alatt, a fürdőket övező kertekbe Magyarország növényeit telepítenék. A Citadella térbeli elhelyezkedését, igazodva az 1870 után fölépülő város szimbolikus térszervezésének jelentésvilágához, méltó módon fejezi ki a „legmagasabb

polcra” helyezett, s a városképet ugyancsak meghatározó futurisztikus építmény, a Citadella fürdő. Egy XXI. századi intézmény, ahol – akárcsak az ókori Róma thermáiban – a városi nép életformaszerűen van jelen. Ez a békés, humánus funkció a történelmi igazságtétel szimbolikus jelentései közül egy általános, magát a *historikus problémát meghaladó megoldást kínál* a rossz emléké osztrák helyőrség, a Citadella várfalain. És még egy: ez a helyszín lehetne az egyetlen olyan városi kilátó, belvedere, amely fürdő funkcióval kapcsolódik össze, illetve ez lehetne az egyetlen olyan fürdő, ahol az infinity medence szélére könyökölve, lepillantva, alant egy hömpölygő, nyüzsgő metropolist látni. Természet, város, innováció, valamint egy fontos közpolitikai tulajdonság jellemzi ezt a projektet, amely nélkül sem az ország, sem a város újradefiniálása és megújítása nem képzelhető el: ez pedig a merészség.

Új Tabán

Az egykoron falusias jellegű, festői városrész helyén létrejött park mai állapotában sok szempontból nem alkalmas a parki funkciók betöltésére. Kiterjedt zöldterület, ám lejtős felülete okán nehezen vehető birtokba. Nem alkalmas futásra, legfeljebb kutyasétáltatások helyszíne, illetve a nyári napsütés idején, bár északi tájolású, né-

ha napozók telepszenek meg rajta. Központi elhelyezkedése miatt azonban ennél sokkal értékesebb helyszín, és egy kialakuló, Pestet és Budát egyaránt érintő nagy Belváros koncepció fontos átkötő elemévé válhat. Elképzelesem szerint a megújuló Tabán az egykori mediterrán jellegű városrész építészeti-morfológiai rendszerének absztrakt átírata lenne. Adottságnak tekinti a harmincas évek óta kialakult helyzetet, tehát nem érinti a kialakult növényi állományt. A terület lombozati, illetve gyökérzeti térképének elkészítésével, a fennmaradó, bokroktól, fáktól nem érintett területeken kicsiny, a lombkoronák magasságáig semmiképpen sem emelkedő, egymástól szabálytalan távolságban, szórtan elhelyezkedő épületek kerülnének rá. Fehér kúbusok, illetve egymáshoz lazán kapcsolódó, sematikus tömegek, amelyek tetején, teraszain, az alaprajz által lefedett füves zöldterület minden egyes négyzetmétere visszaadható. Szabadtéri sörözők, bicikliszerelő műhelyek, nyugágykölcsönzők, helytörténeti kiállítás, zuhanyozóépületek, kisebb szolgáltatóegységek kapnak itt helyet, zömmel olyanok, amelyek jól szolgálják egy magánosított parküzemeltetés munkáját.

Az Új Tabán négy évszak és három napszak igényeit szolgálná épületeivel, szerepét abban az összefüggésrendszerben fogalmazva meg, amelyek a közeli Fürdőváros és a Várbazár, valamint a gyalogos- és kerékpároshíd közötti terület specifikus lehetőségeiben gyökereznek. Ezek pedig elsősorban a Citadelláról a Rácfürdőhöz érkező siklóval, illetve a Budai Várból a mai Széchenyi könyvtár melletti liften, illetve gyalogosan lesétáló turisták gyűjtőhelye. A Váralja utca (az Alagút belbudai bejárata melletti) ma még gazos, 1945 óta rehabilitálatlan hatalmas romterülete helyén létesítendő fedett buszgarázs a Budai Várba, valamint a Citadellára igyekvő turisták parkolóhelye. Innen a Várbarlangban kialakítandó mozgólépcsős-mozgójár-dás járat közvetlenül a Szent György térre juttatja föl a látogatót. Gyalogosan pedig a Horvát-kerten, illetve a Dózsa-szobor érintésével a Tabán parkján át a siklóhoz, majd azzal a Citadellához juthat el. Az Új Tabán turisztikai gyűjtőmedencéje a Várbazárhoz, valamint a gyalogos- és kerékpároshíddal vezet el a külföldiek tömegét, akik a hídon átkelve, szintén gyalogosan jutnak el a közeli Szent István Bazilikához, illetve földalattival

a Hősök terére. A városi tömegközlekedés és a gyalogos sétaútvonalak együttesével kialakítandó új turisztikai áramlások és mozgások évente több tízezer turistabusz közlekedésétől mentesítik a várost. Ehhez azonban a vendégek által használt útvonalakat eseményekben gazdag térsorokká kell alakítani.

A Budai Vár

A Budai Vár történelmi, turisztikai szolgáltató, kulturális és szórakoztató központ. Funkciója kettős. Egyrészt a nemzeti emlékezet élő őrhelye, egyzersmind az ott található intézmények (múzeumok, akadémiai intézetek, kiállítóhelyek, galériák stb.) koncentrációja miatt kulturális központ, másrészt Magyarország első számú turisztikai célpontja. Az ország spirituális központja, ahol jelenvaló múltja, kulturális értékei és közösségi jelképei sorakoznak. A köztársasági elnöki palota jelenléte mellett itt kellene helyet biztosítani a nemzeti jelvényeknek. A várpalota jelen funkcióban, illetve a háború utáni újjáépítés behatárolt anyagi lehetőségei, valamint zavart értékrendje alapján kialakult mai, méltatlan építészeti szerkezete hosszú távon nem tartható fenn. A Harmadik Köztársaság önreprezentációja – kiemelten itt, a nemzeti egység és az államiság szimbolikus helyszínén – olyan építészeti és vizuális elemek jelenlétét

kívánja meg, amelyek jelentésbeli és formai rendje a magyar társadalmat és kultúrát a mai nyugati demokráciák belső kulturális hagyományához kapcsolja. S teszi különösen körültekintő módon éppen ott, ahol a nemzeti kultúra intézményei a legnagyobb koncentrációban találhatóak. Középtávon javallott tehát a Budai Vár palotanegyedén belül, a Szent György tér nyugati oldalán egy új, eredetileg is múzeumi funkciójú, nemzetközi építészeti pályázaton kiválasztott épületegyüttes kialakítása, amely magába foglalja a Nemzeti Galériát és a Néprajzi Múzeumot, egy, a Budai Vár történetét bemutató múzeumot, valamint egy nagyszabású időszakos kiállítások lebonyolítására alkalmas kiállító intézményt. A Széchenyi Könyvtár, a dél-budai egyetemi negyedhez közeli, zöld mezőn megépítendő új épületébe való átköltöztetése után felszabaduló várpalota történeti stílusú rekonstrukciója javallott. Az épületegyüttes az állami és nemzeti reprezentáció, a nemzeti jelvények bemutatásának helyszínévé válik. Hazai és nemzetközi társadalmi, politikai, illetve társasági események helye. Megfontolandó a déli épületszárny, a mai BTM és a Széchenyi Könyvtár luxusszállodaként, kormányzati

vendégszállásként való átépítése. Semminemű strukturálása, funkcionális átalakítás azonban nem járhat a nagyközönségnek az épületegyüttesből való kirekesztésével, sőt, olyan további funkciókat (kamarazenei koncertterem, nemzeti ereklyék kiállítása, a Budai Vár palotájának történeti múzeuma, bálterem, házasságkötő terem, konferenciaközpont stb.) kell találni, amelyek a palotát bekapcsolják a társadalom mindennapi életébe. Ugyanígy javallott egy-egy elegáns kávéház, legmagasabb minőségű, reprezentatív étterem kialakítása is, melyek atmoszférája, belsőépítészeti kialakítása, valamint kínálata a palota mai megjelenésének építési korát, azaz a XIX. század végét, a monarchia idejét idézik. Újraépítendő a Vár déli „kapuja”, a mai BTM-en át vezető lépcsősor. A déli oldal rekonstruált középkori épületrészei, teraszok, bástyák mentén szezonális vendéglátásra alkalmas helyszínek infrastruktúrája építendő ki. Az orosz-lános udvaron ki kell alakítani a Várkert Bazár felől érkező mozgólépcső végállomását, egy ehhez kapcsolódó pavilonban pedig teraszos kávézót. A Szent György téren építendő a Vár nyugati tövében, az Alagút utcában létesítendő, nagy kapacitású turistabusz-garázshoz kapcsolódó mozgólépcső

végállomása. A mai könyvtár nyugati bejáratánál felépítendő a Mátyás-kori kerámiaműhely rekonstruált mása mint turisztikai látványosság. A Vár nyugati lejtőinek nehezen karbantartható, „parkos” zöldterületein a történeti szülőltetvényeket újra kellene telepíteni – visszaidézve a hely kilenc századon át, az 1920-es évekig meglévő agrárkarakterét. (Magyarország legrégebb, több mint kétszáz éves, az 1870-es filoxerajárványt is átvészelt szőlőtőkéje ma is a Várban, az Országház utca egyik lakóházának udvarán található.) A helyi bor, a Budai Zöld, valamint a törköly, a nemzeti bor- és hungarikumként elfogadott pálinkakultúra újkori felvirágzásának szimbolikus megjelenítése lenne, amelyet a Magyar Borok Háza várbeli központja közvetíteni és képviselni tud. Az Alagút mindkét kijárata feletti terasz térburkolata rendezendő, infrastrukturálisan vendéglátás céljára fejlesztendő, a Clark Ádám téri oldalra a Budavári Sikló építményeivel, a Sándor Palota teraszainak vasszerkezetes architektúrájával egyező jellegű vendéglátó pavilon építendő.

A polgárváros állami tulajdonú lakóépületeinek előzetes műemlékvédelmi felmérései és műszaki-építészeti ajánlásai és feltételei alapján a vári épületek privatizálандók. Az otthon céljára egészségügyi és műszaki színvonaluk miatt alkalmatlan földszinti utcai lakásokat a földszinti udvari lakások

jelentős hányadához hasonlóan, egy előzetes felmérés irányelvei alapján a turizmus és az idevonzott budapesti lakosságot ellátó kereskedelmi-szolgáltató funkcióra kell átalakítani.

A hely, a Vár egykori polgárvárosi létformája megidézése érdekében jelentős lépés a hajdan kereskedelmi funkciójú kapualji ülőfülkék újbóli bekapcsolása az ajándéktárgy-kereskedelembé.

A helyszín reprezentatív funkciója, kulturális jellege miatt különösen fontos ügy az ajándéktárgyak autenticitásának és az ezeken keresztül közvetített jelentésnek a kérdése. Eszerint tehát a Budai Vár tárgylista alapján meghatározandó ajándéktárgy-kínálatát – annak autenticitási és minőségi szempontjait védendő – egy, a Budapesti Történeti Múzeum, a Kereskedelmi Kamara és a vári kézműveseket tömörítő szervezet együtteséből álló zsűri ellenőrzi. Ajánlott a vári lakóházak udvarainak vendéglői és galéria célú kialakítása. A Várban fel kell törni az aszfaltot, minden közlekedési és sétafelületet nemes díszburkolattal vagy az eredeti macskakőburkolattal kell ellátni. Nemzetközi építészeti pályázat alapján, lakóházi funkcióval sürgősen beépítendő a Dísz tér 1. épület foghíjtelke. Hasonló konstrukcióban a Szentháromság téri, ma parkként működő telek a Tárnok utca 13.-mal határos déli oldalán állandó

turisztikai információs központ építendő. Nappali közönségforgalmat is generáló új kulturális funkció számára az egykori épület körvonalainak megtartása mellett, nemzetközi építészeti pályázat útján visszaépítendő a Mária Magdolna torony, a volt Helyőrségi templom hajója a Kapisztrán téren.

A Várkert Bazár és a Budai Korzó

A Várkert Bazár revitalizációja a közelmúltban megkötött koncessziós szerződés alapján magánberuházás keretében történik. A hely sajátos jellege miatt azonban lényegében a Várbazár megépülte, az 1870-es évek óta nagyon nehéz olyan funkciót kialakítani itt, amely képes lenne olyan nagy számú közönséget vonzani, amekkora a – műemléki felújítás költségeivel is terhes – beruházás megtérülését reális időhatárokon belül biztosíthatná. Sokat segítené a helyszín látogatottságának szignifikáns növekedésében, ha nem csupán a helyszín majdani kínálata, szépsége vagy szolgáltatásai jelentősen vonzerőt – a Várbazár urbanisztikai szereppel való felruházása funkcionális értékekkel is gazdagítaná. A Vigadó térhez innen átívelő gyaloghíd felértékelné a városképileg és építészettörténetileg egyaránt jelentős épületegyüttest. Valamint ugyanígy, funkcionális értékei tekintetében komoly hatást jelentene, ha a Budai Vár tu-

ristatömegei közbeiktatott szűrők, forgalmi vagy közlekedésszervezési akadályok nélkül is lejuthatnának a budai Duna-parthoz.

Itt, a Lánchíd és a Döbrentei tér, az Új Tabán északkeleti kapuja közötti szakaszon alakulhat ki a Budai Korzó, a szemben lévő pesti sétány párja. A gyalogos- és kerékpáros-híd hídfője, a Várbazár impozáns főbejárata, a partszakaszon máris meglévő értékes faállomány, liget részleges betelepítésével, pavilonok, fagyaltozók, kert-helyiségek, kiállítótermek sorozata jöhet létre.

Vissza a pesti Belvárosba – Gyalogos- és kerékpáros-híd a Dunán

Néhány évvel ezelőtt, amikor nyilvánosság elé léptem a pesti és budai belvárost összekötő, fedett, parkosított gyalogos- és kerékpáros-híd-elképzeléssel, az ötlet ismertetésekor nem csupán az a cél vezetett, hogy elindítsak egy folyamatot, melynek a beláthatatlan távlatú végén valóban híd feszül majd a Duna fölé. Ugyanilyen fontosnak tartottam azt is, hogy olyan helyszín radikális átalakításának a lehetőségét vessem fel, amelynek képe

mélyen a nagyközönség retinájába égett, s amelyet éppen történelmi aurája vont ki a potenciálisan átalakítható területek köréből. Világörökségi helyszín, azaz a hazai szemlélet szerint olyan látkép, amely mostantól az örökévalóságig megváltoztatatlan. Meggyőződés szerint azonban a társadalmat a kultúra (a keletkező friss gondolatok és a megújuló passzionátus szokások összege) mozgatja – legyen az műszaki, irodalmi, kreatív vagy előadó-művészeti természetű teljesítmény. Kultúra pedig kizárólag olyan szellemi feltételrendszerben keletkezhet szabadon, amelyben legalábbis a hipotézis szintjén, az elemi etikai normák kereteinek fenntartása mellett bármi lehetséges. Ezt láttam megvalósulni Párizsban a nyolcvanas évek végén, amikor Mitterand elnök, éppen a helyszín „szimbólumtelítettsége” miatt a korábbi jelentésrendszert újraíró jelentésű építményt (az átrendezett és újrastrukturált Louvre múzeum főbejáratának elegáns felülvilágítóját), egy üvegpiramist rendelt meg a kínai-amerikai I.M. Pei építészettől, a sokak mellett Medici Katalin, Richelieu márki és III. Napóleon által is újra- meg újraformált épületegyüttes udvarára. S lám, a szimbólumokkal semmi baj nem történt, kóros „sűrűsödés” sem állt be, ellenben Mitterand korszaka –

elválva az egykori elnök tényleges politikai művétől – mint a XX. századi francia történelem legsikeresebb és legtöbb értéket teremtő, a korábbi nagy korokkal egyenértékű periódusa maradt meg az utókor számára. A budapesti Belvárost forgalomszervezési szempontból is újrafogalmazó híd alaptulajdonsága, hogy a Budai Vár látképéhez, a közeli Lánchíd látványához viszonyítja magát. Valóban úgy képzelem, hogy az Erzsébet híd és a Lánchíd közé elhelyezett híd – legújabb kori landmark szerepével összhangban – a jövőben a látkép uralkodó elemévé válik. Sőt a három híd által összekötött két part az épített elemeknek a mainál sokkal sűrűbb szövetét alkotják. Éppen ez a megsokszorozott optikai kapcsolatrendszer jelöli ki a nagy Belváros kiterjedését. Az így megsérülő ritmikát, amelynek mai képlete a Petőfi híd–Szabadság híd–Erzsébet híd–Lánchíd–Margit híd vonalon a következő: $a;a;a;a;-a$, a későbbiekben, természetesen a ma még mínuszjellel jelölt hiányzó Batthyány tér–Kossuth tér (Csalogány utca–Szalay utca) közötti híd pótlásával az $a;a;a;b;a;a$ ritmikai képlet váltaná fel. Középen, a centrumban sűrűbb, ám a perifériák irányába, az eredeti ritmika megtartásával, a mainál sokkal kifejezőbb és monumentálisabb megoldással, koncentrikusan ritkulva. A belső hídrendszert ugyanis távolabb a Lágymányosi, illetve az Árpád, majd az Aquincumi híd keretezi.

Az új budapesti, gyalogos- és kerékpáros-forgalom bonyolítására szolgáló Duna-híd a Vigadó tér és a Várkert Bazár közötti szakaszon ível át a folyó felett. Felszínén park, nemzetközi szoborkert, szökőkutak kapnának helyet teraszokkal, mutatványosokkal, télikertekkel. Tervezője világhírű, hídépítésben jártas építész.

A híd funkcionális értelemben számos feladatot lát el:

- a) urbanisztikai funkció,
- b) város- és országjelképi funkció,
- c) szolgáltató funkció.

ad a) Urbanisztikai funkció: turisztikai, gyalogoskapcsolat Buda és Pest között, a Várkert revitalizálása, a Budai Korzó fölélesztése, biciklisek, sétautak. Az új híd elsődleges urbanisztikai feladata a turisztikailag erősen igénybe vett Budai Vár és a Belváros minél szervezesebb összekapcsolása majdnem azon a ponton, ahol a történelem során Zsigmond király uralkodásától az 1820-as évekig, öt évszázadon át, állandó ponton-, majd úgynevezett repülőhíd működött. Prága és Firenze példája alapján képzelhető el leginkább egy olyan séta-híd, amely a hegyen lévő, a mindennapi életből kiemelkedő történelmi város,

valamint a lüktető életet reprezentáló belvárosi „főtér”, a Vörösmarty tér, továbbá a később kialakítandó Városháza parkja között teremt szerves kapcsolatot. Budavár déli, a pesti Belváros északi pontjai találkoznak itt. Egy ilyen híd hiánya különösen égető ma, amikor a belváros urbanisztikai funkciójának (kereskedelem, találkozóhely, agora stb.) jelentős részét periférikus elhelyezkedésű üzletközpontok vették át. Járulékos cél tehát a Belváros egykori rangjának, exkluzív üzleti funkciójának visszanyerése. További járulékos urbanisztikai cél a nehezen funkciót találó Várkert Bazár revitalizálása, integrálása a városi élet mindennapjaiba, valamint ehhez kapcsolódóan a Budai Korzó vigalmi funkciók szerinti kiépítése. Ugyancsak járulékos urbanisztikai funkciónak tekinthető a két, biciklisek számára kialakított forgalmi sáv, amely tekintetbe veszi a kerékpárosok, kerekes-székesek, babakocsik hídra fel-, illetve hídról lehajtásának specifikus szempontjait, valamint a városi élet mindennapjaihoz szervesen kötődő polgári életformát, illetve a belső kerületek között „eseményekkel” gazdagított sétaútvonalak kialakítását. A Belváros megóvása, a lakók vissza-csábítása érdekében az autók kitiltása onnan – miként ez más európai nagyvárosokban lezajlott – hosszú távon nálunk is elkerülhetetlen lesz. A híd ugyanakkor a pesti oldalon már kialakulóban lévő, Liszt Ferenc tér–

Király utca–Deák Ferenc utca–Vigadó tér gyalogos tengely meghosszabbítása a budai belváros irányába.

ad b) Város- és országjelképi funkció:

a híd a megújult Magyarország, az Új Budapest JEL(kép)E. Korszakváltást jelöl. Magyarország egészen mostanáig a háborús károk vagy azok következményeinek újjáépítését végezte – a nagy alkotások korszaka még csak most kezdődik. Budapest ezzel a híddal egyszerre fejezheti ki cselekvőképességét, elkötelezettségét a társadalomban élő fejlődési igények iránt. Bizonyíthatja, hogy képes az alkotásra. A híd olyan építmény, amely a mai Budapest, a modern Magyar Köztársaság életerejét, modernizációs és európai integrációs törekvéseit fejezi ki. Ugyancsak tükrözi az ország holnapjával kapcsolatos becsvágyó terveit, melyek távlataira, dimenzióira vonatkozóan a híd csupán ízelítőt ad. A híd tisztelettel lép a történelmi elődök, előzmények (a Lánchíd) nyomdokába, de szerepe az új irány megszabása, egy új, modern értelemben vett nagyvárosias életforma kialakítása. Mindezt a hídnak egyetlen JELként kell tudnia sugallani, kifejezni. Azt a mérnöki, szellemi alkotást, amelyet Prágában a Károly híd, Londonban a Tower, Párizsban a Ponte Neuf, Los Angelesben a Golden Gate képvisel, illetve ami az önmagára találó Ausztrália számára a Sidney Operaház, a semmiből turisztikai és kulturális cél-

ponttá vált Bilbao számára pedig a Guggenheim Múzeum. Budapest belvárosi, városképi jelentőségű hídjai az ország fellendülési periódusaiban épültek: nevezetesen a reformkorban a Lánchíd, a kiegyezés utáni időszakban pedig a Margit híd, a Ferenc József híd és a (rég) Erzsébet híd.

ad c) Szolgáltató funkció. Az új gyalogos- és kerékpárosszélő híd a firenzei Ponte Vecchio, valamint a velencei Rialto hidak urbanisztikai szerepéhez hasonlóan kávéházak, éttermek, cukrászdák, internet-cafék, bárók, hungarikumokat árusító üzletek, házasságkötő terem, galériák utcaszerű sorát hordozza. Ezeketől eltérően azonban az utca itt fedett. A híd üzleti szintje „szendvicsszerűen” a híd függesztett szerkezetében kap helyet. Az utcás, netán fedett elrendezés kiküszöbölhetővé teszi a Duna felett fújó, gyakran erős szél negatív hatását is. Az említett szolgáltató funkció mellett a híd a város- és országjelképi funkció alkalmazásával, másodlagos kereskedelmi felhasználás során további profittermelő feladatot (merchandising) lát el.

utószó

UTÓSZÓ

A stílus az ember – tartja a jól ismert közmondás. De a stílus a társadalom, egy város társadalma is, amit bárki megtapasztal, amikor Amszterdam, Róma, Lisszabon vagy éppen Krakó utcáit járja. És természetesen – bár más előjellel – megtapasztalhatja akkor is, ha Budapest utcaköveit koptatja. Látja, hogyan bánunk mi, mai budapestiek ezzel a várossal, milyen fejlesztési célokat jelölünk ki, s ezekben milyen kollektív vágyak, jövőképelgondolások öltenek testet. Ez a dolgozat alternatívát kínál, hogy Budapest számára új stílust szabjon. A mainál humánusabb, a természeti környezet értékeire hangsúlyosabban figyelő, elegánsabb, fantáziadúsabb és élménygazdagabb stílust. A holnap Budapestjének életstílusát. Olyat, amilyen a dédszülők bútorai között élő leszármazottak életmódja helyett kizárólag egy saját, XXI. századi szempontok szerint átformált város lakosainak élete, önazonossága, létformája lehet.

Budapest a rendszerváltás után tizenöt évvel, a demokratikus értékeiben megerősödő Harmadik Köztársaság fővárosaként immár új jövőkép megalkotására érett. A kontinens városai között elfoglalt helyét, társadalma, ágazati rendszerében lezajlott változásai következtében Magyarország jövőjét érintő új szerepét illetően határozott célokat kell megfogalmaznia. E célok középpontjában a mainál szabadabb, nyitottabb, közösségibb, a holnapi húzóágazatunk, a kreatív ipar számára nélkülözhetetlenül kreatívabb város képe áll. A kutatás és fejlesztés számára elengedhetetlen, szabad érzelmű és gondolatíságú kreatív

közeg nem alakítható ki anélkül, hogy a „budapestiséget” alapvetően meghatározó Belváros meg ne újulna, ne válna új létezési módok helyszínévé. Térben és minőségi kínálatát tekintve is sokrétűen kibővülve ne lenne ezután olyan befogadó és inspiráló közeg, amely elhagyva korábbi spirituális térhatárait, ne fogalmazná át a magán- és a köztér viszonyrendszerét, s azon belül pedig a köz, a város lakosa számára ne szabadítaná föl ezeket a térhatárokat. A semmiből valamit elgondolni képes kreatív alkotómunka, a kutatáson alapuló fejlesztői tevékenység, az önkifejezés, a tanulás igénye nem nélkülözheti az életminőség pozitív változását. S ebben a változásban nem valamiféle időközben felmerült hiba, pusztán a generációs és szemléleti másság miatt támad föl a megújulás, az új kultúra képére formált városi környezet és látványvilág igénye. Nem pusztán régi közfunkciók, az agora, a fórum intézményeinek újra a közösségi feltételrendszerbe ágyazása a feladat, hanem az új identitást erősítő közterek funkcionális megalapozása vagy megfogalmazása is. A kereskedelem mai vulgáris, kizárólag a profitmaximálás szempontját érvényesítő alkalmazásának meghaladásával meg kell teremtenünk a közösségi szükségletek, a célok és a kereskedelmi tech-

nológiák végre tisztán definiált érdekei szerint írt, új társadalmi szerződésen alapuló egyensúlyát.

A várost adjuk tehát vissza a város lakóinak! A főváros vezetése vagy a kormány szerepe ebben a folyamatban annak felvállalása lehet, hogy erre az új városi, társadalmi szerződésre fizikai, infrastrukturális, esztétikai és szimbolikus értelemben felkészíti a várost, mentális értelemben pedig a város lakóit: Budapest népét. Régi szokásokat őriz meg, támaszt fel, új szokásokat teremt. Ébren tartja a város emlékezetét, mitológiáját, melyet minden lakosa számára elérhetővé tesz, vagy legalábbis biztosítja az ahhoz való hozzáférést. Közösségi eseményeket, élményeket biztosít, s a kollektív folyamatba bevonja, alkotótárrsá teszi a lakosságot is. Az egészségesebb, boldogabb és megelégedettebb nagyvárosi élet feltételrendszerében kiemelt helyet kell kapjon a környezettudatosság, a megnövekedő élethossz következtében a hagyományos értékeken alapuló életstratégiák általánosan tapasztalható átrendeződésének kihívásaival szembeni válaszok. A divat, a

design és az építészet, a film, a zene, a szoftverfejlesztés, valamint a kutatás és fejlesztés, a reklámpiac, a könyv- és a lemezkiadás, a magas színvonalú vendéglátás, a műkereskedelem, a kulturálistermék-ipar, a fürdőváros karakterhez rendelt, magas szintű health & care, valamint a borászat területeinek tudatos, szisztematikus és a városfejlesztés célrendszereihez rendelt ágazati fejlesztései nélkül minden városi objektum elszigetelt építészeti vagy urbanisztikai jelenség marad csupán. Üres formalizmus. Formai játék. A füzetben fentebb megvalósításra javasolt városépítészeti megoldások végső értelmét nem városképi összefüggéseik remélt harmonikus látképe nyújtja majd, hanem a megvalósításuk mögött álló társadalmi, kulturális okok rendszerszerű szövete. Egy elképzelt új társadalom, egy világviszonylatban is versenyképes, kiművelt, jelentős méretű közösség, amely egyszerre példázza, ugyanakkor pedig hozzá is járul ahhoz, hogy a következő másfél-két évtized alatt Magyarország a világ legfejlettebb országai közé emelkedjék.

Budapest, 2005. április

the 1990s, the number of people who have been employed in the public sector has increased in all countries. The increase has been particularly large in the United Kingdom, where the public sector has grown from 10% of the total labour force in 1980 to 20% in 1995.

The increase in public sector employment has been driven by a number of factors. One of the main factors is the increasing demand for public services, such as health care, education, and social security. Another factor is the increasing need for public services to be financed, which has led to an increase in public sector employment.

The increase in public sector employment has also been driven by the increasing need for public services to be financed, which has led to an increase in public sector employment. This has been particularly true in the United Kingdom, where the public sector has grown from 10% of the total labour force in 1980 to 20% in 1995.

The increase in public sector employment has also been driven by the increasing need for public services to be financed, which has led to an increase in public sector employment. This has been particularly true in the United Kingdom, where the public sector has grown from 10% of the total labour force in 1980 to 20% in 1995.

The increase in public sector employment has also been driven by the increasing need for public services to be financed, which has led to an increase in public sector employment. This has been particularly true in the United Kingdom, where the public sector has grown from 10% of the total labour force in 1980 to 20% in 1995.

The increase in public sector employment has also been driven by the increasing need for public services to be financed, which has led to an increase in public sector employment. This has been particularly true in the United Kingdom, where the public sector has grown from 10% of the total labour force in 1980 to 20% in 1995.

The increase in public sector employment has also been driven by the increasing need for public services to be financed, which has led to an increase in public sector employment. This has been particularly true in the United Kingdom, where the public sector has grown from 10% of the total labour force in 1980 to 20% in 1995.

The increase in public sector employment has also been driven by the increasing need for public services to be financed, which has led to an increase in public sector employment. This has been particularly true in the United Kingdom, where the public sector has grown from 10% of the total labour force in 1980 to 20% in 1995.

The increase in public sector employment has also been driven by the increasing need for public services to be financed, which has led to an increase in public sector employment. This has been particularly true in the United Kingdom, where the public sector has grown from 10% of the total labour force in 1980 to 20% in 1995.

DEMOS MAGYARORSZÁG

1054 Budapest,
Alkotmány u. 16. II/14.

T/F +36 1 332 2411
E demos@demos.hu
W www.demos.hu

